

Zdeněk Bezečný

SŇATKY ČESKÉ ŠLECHTY VE DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ

V článku o šlechtě v Rakousku před rokem 1914, otištěném v revue *Études Danubiennes* v roce 1992, zaznamenal Hans von Urbanski následující vzpomínku Jana Schwarzenberga, bývalého rakouského vyslance ve Vatikánu, která se tradovala v orlické sekundogenituře tohoto významného jihočeského rodu.¹ Janův otec Karel IV. ze Schwarzenbergu velmi záhy ovdověl, a rozhodl se proto znovu jít na námluvy. Kam? Do Gothy! (Nikoliv ovšem do německého města, ale do genealogických ročenek v něm vycházejících.) Tam našel hraběnku Idu Hoyosovou, u níž mu vše vyhovovalo – babička Lichtensteinová i matka Paarová. Tento „genový vklad“ sliboval výborné manželství s nadanými dětmi. Byl však šlechtický sňatek záležitostí pouhé racionální úvahy, jak naznačují předchozí slova? Zřejmě nikoliv.

Ostatně ve skutečnosti celá událost proběhla poněkud jinak. Karel IV. ze Schwarzenbergu, syn proslulého konzervativního politika a právník vítěze v bitvě u Lipska, opravdu v květnu 1890 po krátkém, pouhé čtyři roky trvajícím manželství ztratil manželku Marii, rozenou hraběnku Kinskou z kostelecké větve rodu. Rok na to se ve svých jednatřiceti letech začal ucházet o ruku jednadvacetileté Idy Hoyosové, na niž ho upozornil otec Karel III. Při setkání ve Vídni v červnu 1891 zjistil, že mladá hraběnka se mu líbí a je velmi přátelská. Ani on jí nebyl lhostejný. Měl ale soka, hraběte Ferdinanda Kinského. Výhodou mu byla přízeň Idiných rodičů a přímluvy jejich společného příbuzného, hraběte Františka Clam-Gallase. Rozhodnutí však leželo na samotné hraběnce Idě, a vyslovil-li by se Ferdinand Kinský dříve, pravděpodobně by dala přednost jemu, neboť ho znala déle a lépe. Tyto obavy se ukázaly být liché, a tak se Karel kníže ze Schwarzenbergu v září 1891 s hraběnkou Idou z Hoyos-Sprinzensteinu zasnoubil a v listopadu téhož roku ji v prelatuře u Skotů ve Vídni pojal za manželku.²

¹ Hans von Urbanski, *Der Adel in Österreich vor 1914*, *Études Danubiennes* 8, 1992, s. 1–14.

² SOA Třeboň: RA Schwarzenberg, sg. N-a-14, dopis Karla IV. Karlu III. ze dne 4.6. 1891, kart. 216.

Námluvy Karla ze Schwarzenbergu můžeme považovat v prostředí české historické šlechty za typické. Nejednalo se o pouhý genový výběr, ale přesto se dbalo, aby partner pocházel ze stejného prostředí. Bude zajímavé podívat se, jakou roli sehrála rovnorodost v uzavírání šlechtických sňatků ještě v druhé polovině minulého století. Jak se aristokraté touto zásadou řídili? Kde to zjistit? Samozřejmě v Gothě.³

Tento pramen zaznamenal dvě stě devadesát sňatků šlechticů, mužských příslušníků rodů s knížecí a hraběcí důstojností usedlých v Čechách. Pouze dvacet jedna z nich bylo uzavřeno s dámami nešlechtického původu a devět s příslušnicemi teprve nedávno nobilitovaných rodin. Neurovnorodý sňatek byl pro historickou šlechtu společensky nepřijatelný, a navíc pro ni platila stále některá omezení, liberální rétorikou nazývaná středověká, týkající se přístupu k dvorským úřadům, ale i držby fideikomisu. Poměrně známý byl případ hraběte Františka Schlika, který kvůli svému sňatku s Bertou Roxerovou, ovdovělou Castiglione, pozbyl práva na rodové svěřenectví Kopidlno a Staré Hrady.

Velkou většinou však uzavírali mesalianční sňatky nepravorození synové, na nichž neležela taková zodpovědnost za neposkrvněné pokračování rodu. Svou roli mohlo při výběru partnerky z nešlechtického prostředí sehrát i liberální myšlení, jako v případě Václava Kounice a Rudolfa Thurn-Taxise.

Z jakého prostředí pocházely neurozené dámy, jejichž půvab či jiné schopnosti dokázaly okouzlit české aristokraty? Najdeme mezi nimi herečku Josefínu Čermákovou, ženu již zmíněného mladočeského politika hraběte Václava z Kounic. Hrabě František Deym ze Stříteže si vzal v roce 1876 Julii Bertu Grueberovou, dceru významného architekta a historika umění. Jako vydařený žert proslulého šprýmaře, tehdy pětasedmdesátiletého hraběte Octaviána Kinského z chlumecké větve rodu, lze chápat sňatek uzavřený v roce 1888 s cirkusovou krasojedkyní Marií Stubenvollovou. Za svého působení na postu rakousko-uherského vyslance v Tokiu poznal svou partnerku Mitsu Aoyama z tokijské obchodnické rodiny hrabě Jindřich Coudenhove. Ve šlechtických kruzích kolovaly pověsti o jejím příbuzenství s japonským císařem. Za mořem se oženil i princ František Auersperg, který si vzal v roce 1899 v New Yorku Florance Elsworth Hazardovou, dceru průmyslníka.

³ Pro poznání vyšší šlechty je důležitý Gothaischer genealogischer Hofkalender, poskytující údaje o členech vládnoucích evropských rodin, mediatizovaných knížecích dynastií a ostatních knížecích a vévodských rodin, a Gothaisches genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser, který shromažďoval údaje o držitelích německého, rakouského a uherského hraběcího diplomu. Stavem svobodných pánů se zabýval Gothaisches genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser.

Pro rodinu hrabat Waldstein-Wartenbergů byly osudové dcery lesníků. Mimořádně nadaná (nebo nadána) musela být Marie Boudová, jejíž otec sloužil jako c. a k. nadlesní v Pardubicích. Nejprve se stala manželkou dědice duchcovského majorátu, hraběte Jiřího Waldstein-Wartenberga, a po jeho smrti ženou Albrechta, příbuzného z mnichovohradištské větve téhož rodu.

Jeho bratranec Arnošt se v roce 1848 oženil s princeznou Annou ze Schwarzenbergu, pocházející z orlické sekundogenitury. Ta však následujícího roku po narození syna zemřela. Arnošt napsal v červenci roku 1850 svému vychovateli a důvěrníkovi Karlu Seidlerovi dopis z Cilli v jižním Štýrsku (dnes Celje ve Slovinsku), v němž ho seznámil se svým úmyslem pojmout za manželku dceru tamního lesníka. Seidler nelenil a oznámil to příbuzným hraběte, včetně bratra jeho zesnulé ženy Karla IV. ze Schwarzenbergu a manžela sestry knížete Arthura Rohana, kterého představa sešvagření s osobou nízkého původu velmi rozrušila. Vrásky nadělal chystaný sňatek i nešlechtici Seidlerovi, trpělivě vysvětlujícímu Arnoštu Waldsteinovi společenské důsledky mesaliance a její nepříznivý vliv na syna z prvního manželství. Neustále se přitom kochal nadějí, že se pan hrabě vzpamatuje a vzdá se svého počínání, které on nechápal.⁴ Byl vyslyšen: hrabě Waldstein si nakonec lesníkovu dcerku nevzal. Oženil se s nadmíru urozenou nevěstou, Marií Schwarzenbergovou z hlubocko-krumlovského prvorozenectví. Jeho cillijské námluvy byly brzo považovány za pouhý žert. Samozřejmě a přirozené jak pro aristokraty, tak pro jejich okolí, bylo i v polovině minulého století uzavření sňatku s osobou stejně urozenou. To koneckonců dokazuje i převládající počet těch, kteří tak učinili.

Své důstojnosti odpovídající partnerky hledali čeští šlechtici většinou v rámci habsburské říše. Omezený počet šlechtických rodů žijících v tomto prostoru (v Čechách můžeme napočítat okolo sta rodin náležejících k historické šlechtě) vedlo k poměrně častým příbuzenským sňatkům, a to někdy velice blízkým. Tak například v roce 1861 si František hrabě Lamberg vzal za ženu svou vlastní sestřenicí Annu Lambergovou. Kníže Richard Metternich se oženil se svou neteří hraběnkou Paulinou Sandorovou a její dědeček, obávaný předbřeznový kancléř, se stal zároveň jejím tchánem. Častější byly samozřejmě sňatky v příbuzenství vyššího stupně, které si však stejně vyžadovaly církevní dispens. Setkat se můžeme i s manželstvími mezi osobami sešvagřenými. Například František Colloredo-Mansfeld si po smrti Marie rozené Lexové z Aehrenthalu vzal za ženu její sestru Alžbětu.

⁴ SOA Třeboň: RA Schwarzenberg, sg. N-d-366, dopisy Karla Seidlera Karlu III., kart. 236.

Ostatně, zabýváme-li se genealogií české historické šlechty, zjistíme, že byla propojena nepřehledným předivem příbuzenských vztahů, posilujících její uzavřenost. Ta napomáhala aristokratickým mladíkům při výběru vhodné nevěsty. Vyznačovaly se jí totiž šlechtické zábavy, odehrávající se téměř bez účasti neurozených. Různá soirée, domácí plesy a divadelní představení v městských palácích či hony na venkovských sídlech spolu s častými návštěvami příbuzných byly ideálním prostředím pro vyhlédnutí budoucí manželky.

Tento první krok učinil adept ženitby sám, nebo to za něj udělali rodiče. V těchto otázkách měla v rámci šlechtické rodiny navrch matka, což je pochopitelné a soukromá korespondence urozených dam to dokazuje. Hemží se zaručenými zprávami o tom, kdo si koho vezme nebo by si měl vzít. Mohlo se stát, že byl vyhlédnut manžel pro příslušnou nevěstu, jako v případě Richarda Clam-Martince, jehož chtěla oženit Vilemína ze Schwarzenbergu se svou dcerou. Hrabě však neprojevil patřičný zájem a ze svatby sešlo, což kněžnu urazilo.⁵ Nezájem o nabízejícího se nebo nabízeného partnera nebyl vysvětlován pouze nenalezením vzájemných sympatií, ale i nedostatečnou úctou k rodině nevěsty či ženicha. V roce 1873 například píše Josefína ze Schwarzenbergu svému synovi: „Ubohá Anna (myšlena její vnučka, pozn. Z. B.) zůstane snad starou pannou. Že František Thun námi pohrdl, mne mrzí.“⁶

Úspěch námluv, jež následovaly po vyhlédnutí partnera, záležel na vzájemném souhlasu obou budoucích manželů a jejich rodičů. Nebyly vždy úspěšné, jak nás přesvědčuje baron Robert Hildtprandt, pán na jihočeské Blatné, který uspěl až napotřetí. Nejprve se ucházel o ruku princezny Lili Lobkovicové, která neměla peníze a zároveň ho nechtěla, později neuspěl ani u Octavie Czerninové. Teprve z moravské Náměště si přivezl nevěstu, hraběnku Augustu Haugwitzovou.

Krátce po úspěšných námluvách následovaly zasnuby a nedlouho poté i sňatek. Ten byl dosti složitým administrativním úkonem. Například svatba Karla III. ze Schwarzenbergu a Vilemíny z Oettingen-Oettingen a Oettingen-Wallersteinu si v roce 1853 vyžadovala především důkladnou svatební smlouvu řešící majetkové poměry manželů, včetně výplaty apanáže a zabezpečení pro případ vdovství. Dále pak policejní vysvědčení zachovalosti, mimochodem vydané policejním ředitelem rytířem Leopoldem Sacher-Masochem, vrchnoporučenské povolení od apelačního soudu ve Švábsku, neboť nevěsta byla polovičním sirotkem, potvrzení o zaplace-

⁵ SOA Třeboň: RA Schwarzenberg, sg. N-a-14, dopis Karla IV. Karlu III. ze dne 15. 10. 1888, kart. 216.

⁶ SOA Třeboň: RA Schwarzenberg, sg. N-a-7, dopis Josefíny ze Schwarzenbergu Karlu III. ze dne 16. 8. 1873, kart. 214.

ní vojenské svatební kauce ženicha coby činného důstojníka a dispens polního vikariátu od příbuzenství v sedmém stupni. Teprve pak mohli být oddáni v Oettingenské domácí kapli v Praze.⁷

Vlastní svatba představovala na jedné straně soukromou rodinnou slavnost, na straně druhé záležitost veřejnou. I v druhé polovině minulého století doprovázely příjezd novomanželského páru do ženichova sídla slavobrány, uvítací projevy představitelů samosprávy, devótní deklamovány místních učitelů. Nadšeně vítali novou paní zaměstnanci na zámcích a velkostatečích.⁸

Podobně veřejnou událostí bylo i narození dědice, jak o tom svědčí množství gratulací z prostředí mimo rodinu. Zajistit pokračování rodu bylo ostatně hlavním důvodem šlechtického sňatku. Třebaže výběr vhodného partnera nebyl pouhou rozumovou záležitostí či věcí domluvy mezi rodiči, jak bývá v obecném povědomí zakotveno, existovala v něm jistá zodpovědnost vůči tradici, vyjádřená požadavkem rovnorodosti. Ta nebyla otázkou církevního ani světského uzákonění, ale šlechtickou společností přijímaného úzu. U většiny historické šlechty byl naprosto nepředstavitelný jiný způsob soužití s ženou než církví posvěcený sňatek. Podle Karla IV. ze Schwarzenbergu by mohlo zavedení civilního sňatku dokonce vést k zániku monarchie.⁹ Nepřípustná byla i rozluka manželství.¹⁰

Katolickou tradicí a konzervatismem byl nepochybně poznamenán i vztah šlechticů k intimním záležitostem, jako je předmanželský, mimomanželský, ale i manželský sex. V námi prostudované soukromé korespondenci jsme nenašli o těchto záležitostech jedinou přímou zmínku.¹¹ Jen náznaky nás vedou k domněnkám, že radosti života okusili mladí aristokraté v důstojnické službě nebo na cestách za poznáním. Ženy vstupovaly do manželství v intimních záležitostech nejspíše zcela nepřipravené; může o tom svědčit pozornost, jaké se jim dostávalo ze strany starších příbuzných (většinou matky a tchyně) v době po svatbě a během prvního těhotenství.

Když byla hodnocena kvalita manželského soužití, používalo se větší hodnocení šťastné manželství. Opačné hodnocení svědčilo, že je ve vztahu něco nedobrého, nesetkali jsme se však se sdílením osobních pro-

⁷ SOA Třeboň: RA Schwarzenberg, sg. A-I-11-13, sňatek Karla III., kart. 184.

⁸ SOA Třeboň: RA Schwarzenberg, sg. A-I-8b, sňatek Karla IV., kart. 255.

⁹ SOA Třeboň: RA Schwarzenberg, sg. N-a-14, dopis Karla IV. Karlu III. ze dne 22. 4. 1894, kart. 216.

¹⁰ SOA Třeboň: RA Schwarzenberg, sg. N-d-84, dopis Alexandriny Dietrichsteinové Karlu III. ze dne 20. 9. 1880, kart. 224.

¹¹ Opírali jsme se především o došlou korespondenci adresovanou Karlu II., Karlu III., Karlu IV., Josefíně, Vilemíně, Marii a Idě ze Schwarzenbergu, která je uložena v SOA Třeboň: fond RA Schwarzenberg.

blémů. Z většiny dopisů však můžeme vycítit vzájemnou lásku a úctu, vyjádřenou již způsobem oslovení, ale i vzájemnou starostlivostí.

Šlechtický sňatek ještě v druhé polovině minulého století v sobě spojoval intimní sblížení dvou lidí a zachování tradic stanovených zásad. Porušení těchto zásad nebylo časté a většinou historické šlechty bylo považováno za nežádoucí. Jejich dodržení však nepřinášelo pouhé uzavírání rodinných aliancí bez ohledu na city.

Zdeněk Bezcený
Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity
České Budějovice

Milena Lenderová

ZPOVĚDNÍ ZRCADLA JAKO PRAMEN K SEXUALITĚ DRUHÉ POLOVINY 19. STOLETÍ

Problém sexuality zůstával velice dlouho stranou historického zkoumání, snad jen méně seriózní historická vyprávění zpestřila čas od času výčet událostí nějakou pikantní historkou. I tento ústupek vědě se však týkal jen sexuálního života panovníků, panovnic, vojevůdců a jiných privilegovaných.

Sexuální chování patří do dějin mentalit a jako takové se dostalo na program nejprve ve francouzské historiografii krátce po roce 1968. Roku 1975, kdy v pařížském nakladatelství Gallimard vyšel první svazek Foucaultovy *Histoire de la sexualité, La volonté de savoir*, byla tato stránka dějin již jednou z nejsledovanějších. Západoevropská a severoamerická historiografie nabízí k dnešnímu dni desítky titulů zabývajících se dějinami sexuálního chování, jeho projevy a odchylkami, stejně jako genezí postoje k antikoncepci.¹ V našem prostředí se sexualitou předstatického období důsledně zabývala Alena Šubrtová ve stati *Kontracepce, aborty a infanticida v pramenech předstatického období*.²

Chtěla bych se nejdříve zamyslet nad tím, jaké prameny máme k dispozici, chceme-li zkoumat sexualitu našich předků v devatenáctém století. Ač bychom spíše soudili, že se bude jednat převážně o prameny osobní povahy, k danému problému překvapivě hodně najdeme i v pramenech institucionálních. Pro druhou polovinu devatenáctého století by to měly být především fondy krajských a okresních soudů. Inspirací k této úvaze mi byla zajímavá práce Anne-Martine Sohn: *Du premier baiser a l'alcôve. La sexualité des Français au quotidien (1850–1950)* vydaná nakladatelstvím Aubier v Paříži na sklonku minulého roku. Na základě výslecho-

¹ Jmenujme alespoň: Laura Adler, *Secrets d'alcôve. Histoire du couple de 1830 à 1930*, Paris 1983; Aimer en France, 1760–1860. Actes du colloque international de Clermont-Ferrand recueillis et présentés par P. Viallaneix et J. Ehrard, Clermont-Ferrand, 1980, 2 díly; J. L. Flandrin, *Amour et sexualité dans les campagnes de l'ancienne France (XVe–XIXe s.)*, Paris 1975; týž: *Le sexe et l'Occident. Evolution des attitudes et des comportements*, Paris 1981; týž: *Un temps pour embrasser: aux origines de la morale sexuelle occidentale*, Paris, 1983; Thomas Laquer, *La fabrique du sexe. Essai sur le corps et le genre en Occident*, Paris 1992, aj.

² *Historická demografie* 15, 1991, s. 9–46.

vých protokolů soudů v jednotlivých francouzských departementech v ní autorka došla k vymezení kategorií *normální* versus *nenormální*, shromáždila veškeré názvy, *slušné* i *neslušné*, týkající se sexuality, rekonstruovala projevy předmanželské, manželské i mimomanželské sexuality, projevy homosexuality, pedofilie atd. Výsledkem jejího zkoumání je velmi plastický a mnohotvárný obraz zdánlivě skryté strany života francouzské společnosti v letech 1850–1950. Při četbě knihy si mj. uvědomíme, co všechno bylo ještě pro člověka první poloviny dvacátého století tabu: nahota, těhotenství, porod (odtud různé mýty o narození), samozřejmě pohlavní styk (pro děti byla tabu i ložnice rodičů, pokud existovala). Kořeny těchto postojů dlužno hledat mj. v religiozitě, výsledkem takové výchovy pak byla naprostá nevědomost dětí a mladých lidí. Prudérie však platila s určitými omezeními, poplatnými sociálnímu statutu: velmi prudérní byla buržoazie, méně prudérní maloburžoazie. Dělnictvo a nemajetné venkovské vrstvy představovaly sociální skupiny, které se konvenční morálkou řídily v míře poměrně omezené.

Mezi prameny institucionální povahy zaujímají zvláštní postavení církevní prameny, z archivních pramenů pak fondy jednotlivých far, neboť faráři měli bezprostřední dohled nad manželstvím, narozením a porodními babičkami a brali toto své poslání většinou velmi odpovědně.³ Nezastupitelným pramenem jsou časopisy – především Časopis katolického duchovenstva věnující značnou pozornost manželství, mj. i manželstvím smíšeným, ohláškám, přípravě snoubenců na vstup do manželství atd. Nás budou zajímat především prameny tištěné, zpovědní návody a zpovědní zrcadla.⁴

Další heuristické možnosti pak představuje soudobá lékařská literatura (konkrétně práce Anny Bayerové⁵ Žena lékařkou, která vyšla před první světovou válkou ve Vilímkově nakladatelství jako volný překlad knihy Die Frau als Hausärztin, díla švýcarsko-německé lékařky Anny Fischerové-Dückelmannové⁶, vydaného roku 1901 ve Stuttgartu), dále soudobá

³ Tuto problematiku jsem se pokoušela zpracovat metodou sondy pro některé obce okresu České Budějovice a došla jsem k sice dílčím, ale velmi zajímavým výsledkům.

⁴ Rehoř Köhler, Poučení pro pastýře duchovní ve zpovědnici. Dle Brandova něm. šestého vydání zčeštěné péčí a nákladem J. H. Pospíšila od Jana Hýbla, Praha–Hradec Králové 1832. O něco mladší je příručka od Karla Fr. Pruchy Poučení o generální zpovědi, první vydání vyšlo někdy po roce 1850, 5. vydání, které jsem měla v ruce, v Praze roku 1890. Nejnovější zrcadlo je z pera Jana H. Jindry, Zpovědník. Přehledná příručka pro nastávající zpovědníky, Hradec Králové 1905.

⁵ Anna Bayerová (1853–1924), první česká lékařka, promovala v Bernu, činná v Praze, Drážďanech a Paříži, 1892–1893 úřední lékařkou v Bosně.

⁶ Anna Fischerová-Dückelmannová (1855–1917), promovala v Curychu, činná v Drážďanech jako ženská lékařka. Napsala několik populárně naučných lékařských spisů.

právnícká literatura, soudobá krásná literatura, původní i překladová, a prameny osobní povahy, memoáry, korespondence, deníky. Vytěžení všech uvedených pramenů by nesporně představovalo mravenčí práci, proto trochu závistivě dodejme, že francouzský historik je ve výhodě: většina těchto zajímavých pramenů je totiž ve Francii editovaná.

Úvahu o zpovědních zrcadlech jako pramenu k dějinám sexuality začneme vymezením pojmů. Především je nutné si uvědomit, že postoj církve k sexualitě byl zcela záporný, nadlouho poznamenaný učením církevních otců o ženě jako tvorů méněcenném, která je navíc bytostí posedlou sexem. Kult mateřství vedl sice k částečné rehabilitaci ženského elementu i v očích církve, ale přesto i nadále jednoznačně zvýrazňovala superioritu stavu *panenského* nad stavem manželským – náboženské spisy, určené mladým dívkám, tento *svatý stav* jednoznačně doporučují.⁷ Vezmeme-li v úvahu, že libertinství se u nás neprosadilo, pak se domnívám, že k rehabilitaci sexuality dochází nejdříve v lékařské literatuře konce devatenáctého či přelomu devatenáctého a dvacátého století. Lékaři začínají chápat pohlavní akt jako něco přirozeného, jako projev *tělesnosti* člověka, která má však být vždy kontrolována rozumem. Uvedené názory se odvolávají na nutnost zachovat lidský rod, v sexualitě vidí *duchovní a tělesnou stránku*. Třebaže stránka tělesná je nižší, lékaři ji považují za nutnou k zachování duševního zdraví, mají za to, že „obcování tělesné, značí vrchol požitků tělesných při zralosti a plné síle mladistvé“, jak píše Anna Bayerová.⁸ Nicméně také lékařská literatura daného období se rozhodně staví proti „nemírnosti pohlavní“ a prosazuje zdrženlivost.⁹

Nesmlouvavý postoj církve k sexualitě souvisel s plněním imperativu příkázání šestého (nesesmilniš) a devátého (nepožádáš manželky bližního svého). Přestoupení uvedených příkázání bylo smilstvem, a pod tento pojem, jak dále uvidíme, se vešla celá řada projevů chování, mluvení i myšlení. Zcela jiný význam než dnes má v církevních pramenech devatenáctého století výraz sodomie. Uvedeným slovem byla označována jakákoli jiná poloha při pohlavním styku než ona nejběžnější, nebo pohlavní styk osob stejného pohlaví. Další posun významu nastal u pojmu onanie, nebo spíš onanismus, který označoval přerušovanou soulož.

Stručně řečeno, církev tolerovala toliko manželskou soulož, končící vstříknutím spermatu do lůna ženy, a to v jediné dovolené poloze – všech-

⁷ Ignác Alfons Stelzig, Úvahy pro křesťanské panny. Upomínka na svatou misi, Vídeň 1863, s. 146.

⁸ A. Bayerová, Žena lékařkou. Lékařská kniha, věnovaná péči o zdraví a léčbě nemocí se zvláštním ohledem na ženské a dětské nemoci, pomoc ku porodu a ošetřování dítek. Dle MUDr. A. Fischerové-Dückelmannové zpracovala MUDr. Anna Bayerová, Praha, b. d., s. 164, 165.

⁹ Tamtéž, s. 165.

ny ostatní praktiky byly považovány za hříšné. Toto přesvědčení je patrné ještě z církevních pramenů prvních let dvacátého století.

Za porušení výše uvedených příkázání byly považovány:

1. trvající pohled nečistý,
2. laskání u nesezdaných vůbec, u manželů tehdy, pokud je jeho cílem jen tělesná rozkoš,
3. smyslné objímání,
4. dotýkání,
5. chlípnost,
6. soulož dvou svobodných,
7. znásilnění,
8. nevěra,
9. incest,
10. styk s osobou posvěcenou,
11. sodomie nedokonalá (mezi osobami různého pohlaví způsobem nepřírodním), sodomie dokonalá (mezi osobami stejného pohlaví),
12. onanismus,
13. pohlavní styk se zvířaty,
14. únos.¹⁰

V zrcadlech z období kolem poloviny devatenáctého století se setkáváme s velmi sugestivní formulací otázek, směřujících k přiznání se k pouhým *nečistým myšlenkám*, ale i návštěvám „pohoršlivých divadelních her neb zlých společností, k dívání se na necudné obrazy a sochy, ke čtení oplzlých knih a spisů“.¹¹ Vedle hřešení pouhou myšlenkou mohl věřící zhřešit také zlými řeči a skutky, posloucháním dvojsmyslných necudných řečí a žertů.¹²

Termín *smilstvo* se používalo i k označení erotické žádostivosti: „Smilstvo jest nezřízená žádost po tělesných rozkošech. Ono plodí slepotu ducha, přenáhlení a nerozvážlivost, nestřídmost, chtivost a rozličného tlachání, oplzlé žerty a šprýmy, vrtkavost, nechť k Bohu, lásku ke světu, ošklivení si budoucího věčného života, zatvrzelost srdce, zoufalství atd.“ napsal rektor pražského arcibiskupského semináře Karel Fr. Prucha ve svém Poučení o generální zpovědi, které se v průběhu druhé poloviny devatenáctého století dočkalo pěti vydání, popáté vyšlo roku 1890.¹³ Jako opravná opatření proti *smilstvu* se předepisují střídmost v jídle a pití, práce,

¹⁰ J. H. Jindra, c. d., s. 123 – 124.

¹¹ K. Fr. Prucha, c. d., s. 47.

¹² Tamtéž, s. 47.

¹³ Tamtéž, s. 99–100.

pilné modlení, každodenní myšlení na poslední soud, smrt, na všudypřítomnost Boží atd.¹⁴

Proti smilstvu byla nezbytná prevence; patřilo k ní i zkoumání náchylnosti ke hříchu již u dětí. Mimořádná pozornost byla věnována první zpovědi a zpovědím dětí a mládeže vůbec. Dětem se při zpovědi kladly *otázky na hříchy proti čistotě*: zda v 5–7 letech ještě spějí ve „společném loži s bratry, sestrami, děvečkami či pacholky, zda od nich něco nepočestného slyšely, viděly, se naučily nebo s nimi páchaly? Zdaž s jinými dítkami zvláště v skrytých místech nepočestně si nehrály?“ Současně jsou v zrcadlech uváděny postupy, jak z dítěte dostat přiznání.¹⁵

Ideálem, který sledovala církev, ale i rodiče a škola, bylo zachovat nekompromisně co nejdéle nevinnost a neznalost dítěte a mladého člověka vůbec. Tato snaha byla někde dovedena až do extrému, školství bylo většinou rozděleno na dívčí a chlapecké, rodiče, škola i zpovědník dozírali nad četbou, hrami a dětskou společností. Zvlášť střežená byla nevinnost dívek, které zůstávaly v naprosté nevědomosti. Matky namísto nezbytného poučení své dcery děsily, pohlavní styk označovaly sice za nezbytný předpoklad mateřství, ale o něm samotném nemluvily buď vůbec, nebo v náznacích a s krajní ošklivostí. Jistě si vzpomeneme na řadu literárních příkladů a především na klasické poučení anglických matek: „Zavři oči a mysl na Anglii!“

Zpovědní zrcadla se neomezovala jen na preventivní opatření, zpovědník měl sledovat rovněž předmanželský styk včetně možných a utajovaných potratů či infaticidity.

Při zpovědi se měl vyptávat svobodných dívek na jejich dosavadní erotické zkušenosti: zda hřešily, jestli se jich nějaký muž dotýkal, líbal je, neslušně k nim mluvil. Pokud již došlo k pohlavnímu styku, měl zpovědník zjistit, zda samotný hřích smilstva s sebou nenesl ještě další možné hříchy, neboť se mělo za to, že hlavně „svobodní lidé hřešívají spolu nepřirozeným způsobem (sodomia, conceptionis impeditio)“.¹⁶ Dále se zjišťovalo, zda nešlo o styk s osobou ženatou či vdanou, především však zda se provinilí nedopustili pokusu o některý z abortivních postupů či dokonce zda nebyl potrat úspěšně proveden. Hříšná byla i pouhá úvaha o provedení potratu.¹⁷

Potraty byly bedlivě sledovány nejen církevní, ale i světskou mocí. Za potrat bylo považováno „úmyslné zahubení počatého člověka před porodem“, vinna byla nejen potenciální matka (zpovědníci nesměli dát roz-

¹⁴ Ř. Köhler, c. d., 135–136.

¹⁵ Tamtéž, s. 249.

¹⁶ J. H. Jindra, c. d., s. 127.

¹⁷ Tamtéž, s. 126.

hřešení žádné ženě ani dívce, která podstoupila uměle vyvolaný potrat či se o něj – byť neúspěšně – pokusila), ale i osoba, která k potratu napomáhala.¹⁸

Protože však byl mladý člověk a priori považován za nevinného, existovalo ve zpovědní praxi to, co bychom právníckou terminologií nazvali *presumpce nevinny*: zpovědník měl volit opatrný postoj a klást otázky takovým způsobem, aby mladí lidé „snad nějakou otázkou nebyli poučeni o podobném hříchu.“¹⁹ Zvláště opatrný měl zpovědník být při zpovědi mladých dívek.²⁰

S problémem nevinnosti a smilstva souviselo také označení a trestání *svůdců*, přičemž za svůdce byli považováni nejen ti, „kteříž oulisností nebo vyhrožováním, vábením nebo poroučením vůli bližního k přestoupení příkázání Božích vésti usilují, nýbrž i oni, jenž neopatrnou řečí, posuňky a skutky příčinu, ba snad docela poučení k zlému dávají... Takovému svůdci lépe by bylo, aby zavěšen byl žernov osličí na hrdlo jeho, aby pohřížen byl do hlubokosti mořské...“²¹ Jako pokání byly svůdcům ukládány ctnostné skutky a kajícnost.

Pokud byli svůdci zároveň *zprznilci*, tzn., že zbavili panenství nevinnou dívku, měli se s *padlou zasnoubiti*, nebo ji alespoň *dostatečně zapatřiti*.²²

V centru zpovědníkovy pozornosti stál též **manželský styk, včetně antikoncepce**, jeho povinností bylo vyptávat se na praktiky manželského života. I v manželském sexu brojila církev především proti přerušované souloži, která byla v této souvislosti považována za lehčí formu uměle provedeného potratu. Příčiny uvedené antikoncepční techniky viděli církevní autoři celkem tři:

- špatné hmotné postavení manželů,
- nebezpečí dalšího těhotenství pro zdraví či život ženy,
- neochotu počít a vychovávat dítě.

Jako nápravná opatření byla v prvních dvou případech nařizována zdrženlivost, eventuálně mohl zpovědník vnuknout manželům antikoncepční metodu neplodných dnů, třebaže představy o ní byly velmi nepřesné – podle zpovědního zrcadla z roku 1905 byl styk bezpečný od čtrnáctého dne cyklu.²³ Ve třetím případě – při neochotě počít a starat se o další dítě –

¹⁸ Pierre Coubert–Daniel Roche, *Les Français et l’Ancien Régime. La société et l’Etat*, Paris 1984, s. 113–114. Viz též J. H. Jindra, c. d., s. 127.

¹⁹ J. H. Jindra, c. d. s. 127.

²⁰ Ř. Köhler, c. d., s. 250–251.

²¹ Tamtéž, s. 199–200.

²² Tamtéž, s. 201.

²³ J. H. Jindra, c. d., s. 126. Pro úplnost dodejme, že Knaus-Oginova metoda pochází až z roku 1929.

měli být manželé napomenuti a mělo být poukázáno na smysl manželství a rodiny.²⁴

Zpovědní zrcadla nicméně radí postupovat v jednotlivých případech citlivě, takže najdeme i tuto šalamounskou radu:

„Kdyby se manželka radila, co má činiti, když její manžel dopouští se impeditioⁿis conceptionis, budiž jí řečeno, aby všemi dovolenými prostředky (prosbou, připomínáním hříšnosti onoho činu) hleděla jej od té neřesti odvrátiti. Kdyby však nemohla ničeho poříditi, a měly by povstati pro to velké různice a vády, ano i bití, může to strpěti, avšak **nesmí míti sama zálibu v nedovoleném tomto způsobu tělesného obcování.**“²⁵

Lze tedy konstatovat, že víra byla dlouho jednou z nejvýznamnějších zábran při regulaci porodnosti. Přesto došlo v průběhu osmnáctého a devatenáctého století ke změně demografického chování obyvatelstva. Snížila se dětská úmrtnost, citové i materiální investice do dítěte se znásobily. Ruku v ruce s těmito proměnami došlo i ke snížení natality, ubývání počtu dětí v rodinách a prodlužování meziporodních intervalů. Tyto změny vyplývaly nesporně z rozšíření znalosti kontraceptivních metod. Některé z postupů byly známy už dlouho – patřila mezi ně několikrát zmíněná přerušovaná soulož, dále předchůdce prezervativu – *capote d'assistance*, které připomíná Casanova (zajímavé je, že ve Francii se jim říkalo *capote anglaise*, v Anglii *French letter*), původně určený k prevenci pohlavních chorob, nadále se jako antikoncepční prostředek zachovávala abstinence, došlo k posouvání sňatečného věku. V průběhu druhé poloviny devatenáctého století se objevují i další mechanické antikoncepční prostředky.

Ve Francii se uvedené demografické změny objevují již na konci starého režimu,²⁶ ve střední Evropě v průběhu devatenáctého století. K omezení počtu dětí dochází nejprve v úřednických rodinách, zřejmě již v průběhu první poloviny tohoto století.²⁷ Trvalo však poměrně dlouho, než se kontraceptivní praktiky u nás – a ve střední Evropě vůbec – vžily. Svědčí o tom jednak počet dětí v rodinách, a to jak v rodinách privilegovaných, tak neprivilegovaných, jednak svědectví některých literárních pramenů.²⁸

²⁴ Tamtéž, s. 126.

²⁵ Tamtéž, s. 126. Zvýraznila M. L.

²⁶ P. Coubert–D. Roche, c. d., s. 115.

²⁷ Pavla Vošahlíková, Z moci úřední. Úřady a úředníci za vlády Františka Josefa I., ČCH 92, 1994, s. 469.

²⁸ Za jiné uveďme hořký povzdech z Pamětí babičky Kavalírové, která za 26 let manželství přivedla na svět 12 dětí, první v necelých 18, poslední ve svých 43 letech: „Za tři roky po tom osmém synovi, co hned malinkej zemřel, nás Bůh obdařil malou Pepičkou. To byl ten poslední mazlíček. Mněli sme s ní radost... bylo to tůze milý děvče! Než jsem jí mněla, moc sem si nařikala. Už mně to hrozně trápilo a sem byla už na tim mrzutá, tak že sem si na ní, než se

Třebaže zůstáváme na úrovni odhadů a hypotéz, lze předpokládat, že přechod k využívání kontraceptivních metod nastával u nás velmi zvolna od druhé poloviny 19. století. Stejně jako jinde, i zde musel znamenat do slova převrat v mentalitě: změnu v názoru na sexualitu a odvahu nerespektovat do puntíku nařízení církve.

Naskytá se další otázka, zda věřící v Čechách – dejme tomu na počátku dvacátého století, kdy lze předpokládat znalost a užívání některých anti-koncepčních praktik a tím i nový pohled na sexualitu – neviděli ve zvědavosti zpovědníka neoprávněný zásah do svého soukromí. Ve Francii je podobná reakce doložena už v roce 1842, v korespondenci Monsignora Bouviera, biskupa v Le Mans.²⁹

Porušením přikázání devátého byla nevěra. Ta byla nesmlouvavě odsouzena, neboť „ruší... ustanovení Boží, kteréž nařizuje, aby muž a žena nikoli dvě, nýbrž jedno tělo byli. Podvrací manželskou lásku, domácí prospěch a dobré vychování dětí“.³⁰ V zrcadlech bylo poukazováno na zhoubné sociální a ekonomické důsledky cizoložství: nevěra „ztenčuje jmění rodu a cizím se rozhazuje... Cizoložník jest nespravedliv nevinné manželce své a pravým dědicům, jechžto podíl skrze podstrčené děti se tenčí....“ Pokud pro porušení šestého přikázání znala církev nápravné prostředky, nevěra byla v podstatě neomluvitelná: „Duch Páně oznamuje těmto hříšníkům nejen ztrátu duše, nýbrž i tresty, které ještě za živobytí přijdou.... cizoložník ztratí duši svou... hanba jeho nebude shlazena... Tak se i cizoložníci stane: Budiž jako lejno na cestě pošlapána.... Nebť se

narodila, nic už, ani jeden klůček, nepřichystala. Myslela jsem si, jestli neumřu, ať si potom s náma dělají, co chtějí. Žádněj nemůže věřit, jak to je takový matce, která už velký děti má, a zas ty maličky ještě přídou...“ Srov. Paměti babičky Kavalírové, osmé ilustrované vydání, vyd. Josef Jan Frič za spolupráce Olgy Zielecké, Praha 1940, s. 132.

Pokud jde o plodnost Češek (označení poněkud zavádějící), tedy žen, které měly v Čechách domovské právo, zde několik příkladů, seřazených chronologicky bez zřetele ke společenskému postavení:

Marie Terezie Mac Neven, sňatek 2. 8. 1783, během 17 let 9 dětí,

Pavlna ze Schwarzenbergu – sňatek 25. 5. 1794 – zemřela těhotná 1. 7. 1810. Během 16 let 9 dětí, první dítě 16 měsíců po svatbě, meziporodní interval 13–30 měsíců,

Terezie Tomková, matka V. V. Tomka – sňatek 9. 4. 1804, první dítě 2. 6. 1805 – deset dětí během 18 let, meziporodní intervaly mezi 15 a 25 měsíci,

již zmíněná Antonie Kavalírová, sňatek 26. 2. 1821, porodila 12 dětí během 26 let, první v necelých 18 – deset měsíců po svatbě –, poslední ve 43 letech – meziporodní intervaly 20–36 měsíců,

Johanna Fričová, matka J. V. Friče, – sňatek 1828, zemřela roku 1849 při porodu 12. dítěte,

Marie Pospíšilová, dcera královéhradeckého nakladatele J. H. Pospíšila – 24. 7. 1845 – sňatek s Petrem Zeiskem, měst. fyzikem v Rýmařově na Moravě – porodila celkem 16 dětí.

²⁹ Srov. André Bourguiere, *De Malthus a Max Weber*, A. E. S. C. 27, No 4–5, juillet–octobre 1972, s. 1130.

³⁰ Ř. Köhler, c. d., s. 135.

protivila zákonu Páně a prohřešila proti muži svému, jemuž cizí dítě podložila...“³¹

Poněkud smířlivější postoj k nevěře se objevuje teprve na přelomu století, kdy lze konstatovat, že při řešení jednotlivých případů zaujala církev občas obdobný postoj jako dnešní manželská poradna:

„Manželka cizoložná nemá k tomu býti nijakým způsobem přidržována, aby snad svůj zločin vyjevila muži a jej odprosila, nýbrž naopak má se jí to zapověděti. Avšak restituci má konati lepší poslušností, péčí a láskou.“³²

Pokud jde o sexuální úchytky, byla to právě církev, která stanovila velmi přísné hranice pro to, co je v sexualitě dovoleno (= normální) a co je zakázáno (= nenormální, proti přírodě): nenormální byla homosexualita (ve zpovědních zrcadlech, kde je označována jako sodomie dokonalá, se s ní setkáme až v novější době), úchytkou byla pedofilie, exhibicionismus, masturbace. Masturbace (nepoužívá se termínu onanie, viz výše) je ve zpovědních zrcadlech vymezována jako „zbytečné, necudné dotýkání se vlastního těla“.³³ Köhler používá označení „samoprzce“ a tyto praktiky považuje za nepravost, která je rozšířena mezi výhradně mužskou mládeží. Zpovědník má poukázat na zhoubné následky masturbace – mělo se za to, že vede k zastavení růstu, k tělesné i duševní slabosti, k narušení celého organismu, které v konečných důsledcích vede ke „chřadnutí, souchoťinám a vodnatelnosti“.³⁴ Za uzdravující prostředky při masturbaci byly považovány rozjímání, modlitba, za prevenci pak ustavičné zaměstnání, střídmost v jídle a pití, častá zpověď, nepolehávání v posteli atd.³⁵

Nenormální byl ovšem z hlediska církve také příliš aktivní erotický život, ten však odsuzovali také lékaři. Doporučovaná frekvence pohlavního styku byla jednou až dvakrát za měsíc.³⁶ V této souvislosti bylo apelováno na ženu, aby partnerovi v jeho nárocích pokaždé nevyhověla. Nacházel-li se výrazný sexuální apetit u žen, bylo poukazováno na „bezuzdnost, ba nestydatost ženy, okolnost to, která snadno zaviní, že obcování zvrhne se v brutálnost...“ Z uvedených důvodů lékaři prosazovali oddělené ložnice.³⁷

Za nenormální byla považována i sexualita lidí – dnes bychom řekli středního věku: ve Francii za Třetí republiky považovali lékaři i romanopisci ženu nad třicet let za ještě mladou, ale od čtyřiceti let už měla rezig-

³¹ Tamtéž, s. 134–135.

³² J. H. Jindra, c. d., s. 125.

³³ K. F. Prucha, c. d., s. 47.

³⁴ Ř. Köhler, c. d., s. 137.

³⁵ Tamtéž, s. 138.

³⁶ A. Bayerová, c. d., s. 176.

³⁷ Tamtéž, s. 169, 173.

novat na pohlavní život.³⁸ S odrazem tohoto přesvědčení se setkáme ne přímo i ve zpovědních zrcadlech – Köhlerův spisek z roku 1832 věnuje několik stránek *otázkám na hříchy proti čistotě u starých* – při bližším zkoumání zjistíme, že se jedná o poslední příležitost vyzpovídat se z hříchů, spáchaných v době mládí.³⁹

Sexualita lidí v českých zemích v minulých staletích zůstává stále otevřeným problémem. Odpověď nalezneme vytěžením všech typů pramenů – institucionálních, osobních, literárních, nesporně i ikonografických. Pak budeme moci odpovědět i na otázky, nakolik jsme se lišili od obyvatel západní Evropy, v čem byly naše postoje k sexualitě stejné, zda středoevropská pruderie je skutečnou pruderií (a kde jsou pak její kořeny) nebo pouhou historickou fikcí. Lze předpokládat, že církevní prameny mohou na tyto otázky v mnohém odpovědět, je však třeba je doplnit prameny ostatními.

Milena Lenderová

Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity

České Budějovice

³⁸ Anne-Marie Sohn, *Du premier baiser à l'alcôve. La sexualité des Français au quotidien (1850–1950)*, Paris 1996, s. 89.

³⁹ Ř. Köhler, c. d., s. 251–252.

Zofia Tarajło-Lipowska

POD ROUŠKOU SPOŘÁDANÉHO MANŽELSTVÍ ANEB SMUTNÝ PŘÍPAD HONORATY ZAPOVÉ

Už nejstarší polsko-české vztahy v lidovém čili školním pojetí začínají událostí těsně spojenou se sexem: sňatkem, který polský kníže Měšek I. uzavřel s českou kněžnou Doubravkou. Předmětem mé úvahy bude pozdější, kdysi velice proslulé a s nadšením líčené, dnes už zapomenuté česko-polské manželství uzavřené z „lásky, která překonává všechno“, dokonce i národní a sociální zábrany. Toto manželství se však v mnoha ohledech nezdařilo, což zvláště citlivě nesla jeho ženská polovina.

Honorata z Wiśniowských Zapová byla polská šlechtična, narozená roku 1825 v Haliči, přesněji v její huculské části, která se vdala za českého zeměpisce, učitele a národního buditele Karla Ladislava Zapa z pražské měšťanské rodiny. Z téměř patnáctiletého manželství vzešlo sedm dětí, z nichž čtyři zemřely v útlém dětství. Sotva třicetiletá Honorata pak podlehl tuberkulóze.

Měla bych tu také připomenout, že Honorata Zapová patří k české literatuře čtyřicátých let minulého století jako autorka menších povídek, otištěných v časopisech *Květy*, *Česká včela*, *Lumír*, *Koleda*, *Zlaté klasy*, většího poučného dílka *Nezabudky čili dar našim pannám*, v letech 1856–1870 vydaného celkem čtyřikrát, a několika překladů z polské literatury. Je rovněž považována za průkopnici tzv. „ženského hnutí“ v Čechách jako zakladatelka Spolku Slovanek Praze roku 1848 a organizátorka jedné z prvních škol pro dívky z českých rodin.

Honoratino literární dílo není zatím zpracováno a zhodnoceno, většinou se nalézá v nedokončených rukopisech (lze tam najít mj. i pár pokusů o romány) – pravděpodobně by byl těžký popis a rozhodování, co z toho je překladem nebo částečným překladem z polské literatury a co původním spisovatelčíným dílem. Vyžadovalo by podrobnou znalost obou literatur. *Nezabudky* byly kladně hodnoceny Janem Nerudou – ve svém posudku kromě ocenění společenského a národního významu knihy vyjádřil obdiv pro aforistickou účelnost mnoha formulací.¹ O tvorbě Honoraty čas-

¹ J. N. (Jan Neruda), *Nezabudky. Dar našim pannám. Z pozůstalých spisů Honoraty z Wiśniowských Zapové...*, *Obrazy života 1859*, s. 196.

tečně pojednává práce Jiřího Horáka *Tři čeští spisovatelé v Haliči*² – popisuje ji způsobem znaleckým, ale dosti typickým pro mužský postoj, protože Honorata je chápána jako druh přílohy ke spisovateli Zapovi. (Honorata ještě ve Lvově jako mladička Zapova choť posílala národopisné črty do pražských Květů.)

Bylo zvykem vtěsňovat úděl Honoraty do sentimentálního vzoru ženy-matky-vlastenky a Slovanky, zdůrazňovat, že jejím hlavním problémem byl stesk pro vlasti a hlavním potěšením přítomnost vzdělaného, milovaného a ve společnosti váženého manžela. Nejjobširnějším tištěným zdrojem informací o Honoratě je biografická stať Edvarda Jelínka Honorata z Wiśniowských Zapová. Zápisky z rodinné korespondence a vlasteneckých vzpomínek,³ opírající se o dopisy zpřístupněné dcerou Zapových Zdislavou, avšak vytríbené pro přísné zahalení některých stinných stran hrdinčina života, zvláště jejího manželského života. Právě tyto stinné stránky se staly pro tuto biografii tabu, protože jejich uveřejnění by vyvracelo legendu polsko-české, opravdově slovanské lásky. (Jak víme, E. Jelínek byl předním českým polonofilem a usilovně pracoval na sblížení obou národů.) Musím tady poznamenat, že jsem neměla přístup k článku Mariana Szyjkowského o Honoratě Zapové, který z jistých formálních důvodů, a možná také kvůli tabuizačnímu hledisku, nebyl publikován.

Jelínkova biografická stať je skutečně hymnou na počest obou manželů. První výměna pohledů obou budoucích milenců je popsána v Zapově knize *Cesty a procházky po haličské zemi*, která je cestopisem s ambicemi na soubor fyziologických a etnografických črt a do níž Zap vepsal i dějiny své velké lásky.⁴ Honoratě je sotva 13 let, sedí s maminkou ve lvovském divadle a Karel Ladislav je obě zachrání před nezdvořilostí místních hejsků, čímž si u Jelínka vyslouží hrdinské pojmenování „rytířský spisovatel“. Pár řádků dále Jelínek bezděčně cituje ze Zapovy knihy kritickou poznámku o opačném jevu pozorovaném v polské společnosti – „přepjatou galanterii ke krásné pleti“. Kritický postoj k polskému způsobu chování k ženám byl mezi českými buditeli všeobecný, kupř. Jan Pravoslav Koubek za jednu ze základních polských chyb považuje „onu mužům nepř slušnou modloslužebnost paním polským (...) prokazovanou“.⁵ Tato od-

² Jiří Horák, *Tři čeští spisovatelé v Haliči*. Otisk z 10. ročníku *Národopisného věstníku československého*, Praha 1915.

³ Edvard Jelínek, *Honorata z Wiśniowských Zapová*, dodatek ke spisu: *Dámy starších salonů polských*, Praha 1894.

⁴ Karel Ladislav Zap, *Zrcadlo života ve východní Evropě. Cesty a procházky po haličské zemi*, Praha 1843–1844.

⁵ Jan Pravoslav Koubek, *O Královédvorském Rukopisu s obzvláštním ohledem na jinoslávské překlady*, ČČM 12, 1838, s. 382 (citují z: Václav Žáček, *Čechové a Poláci roku 1848*, sv. I., Praha 1947, s. 261).

lišnost mezi „polským chováním“ a přístupem českých obrozenců však tolik oběma nevadila (Honorata si zřejmě nepotrpěla na „světáckou mar-nivost“ a „rytířský spisovatel“ se zatím choval galantně), protože již při druhém náhodném setkání mladičké šlechtičny se Zapem udělali na sebe velký dojem – dva roky si velmi důvěrně dopisovali (tykali si, což nebylo mezi snoubenci v polském šlechtickém prostředí běžné), a pak se sotva šestnáctiletá Honorata za něj provdala, čehož později v Praze upřímně li-tovala, podotýkajíc v neodesílaných dopisech, že „co dítě skoro vdala jsem se“.

Náklonnost Zapa k dívce se dá snadno pochopit: byla velmi krásná, tmavooká a tmavovlasá, vysoké pěkné postavy, nad svůj věk psychicky a emocionálně vyspělá (k tomu by bylo možné ještě dodat, že Zap se hod-lal v Haliči oženit). Sblížili se v domě Honoratiných rodičů, kde Zap něja-kou dobu dlel jako rakouský úředník, záminkou byly Štulcovy překlady z Mickiewicze, které Zap právě četl. Legenda o polsko-české lásce zahr-nuje i výkřik udivené slečny: „Vy nejste Němec? Až doposud jsem mysle-la, že všichni Češi jsou Němci!“ To byla radost vysvětlovat tohle krásné polské šlechtičně – představme si Zapovy pocity. Pozdější vztahy mezi mladičkou polskou dívkou a mladým, i když o třináct let starším mužem, vyrostlým v německo-rakouském pražském prostředí, který dosti brzo objevil kouzlo českého vlastenectví, vyvíjejí se podle schématu „učitel – pilná žákyně“: ona se učí česky a ukrajinsky (jako pravá Slovanka), on pro ni shání knihy, zasvěcuje ji do prostého, a proto přitažlivého světa Slovan-ství. Jelínek ho nazývá „pěstounem duševního rozvoje své mladičké, ide-álně čisté nevěsty“.

Záhadou je, proč Honoratini rodiče s takovým sňatkem souhlasili. Byla to sice zchudlá, nicméně zemanská rodina erbu Prus, jejich dcera byla krásná, inteligentní a vzdělaná, vychovávaná jako šlechtična, zvyklá na služebnictvo, pobývala v salonech hraběnky Potocké, důvěrně se sblížila s manželkou svého strýce Kornélií z Bieńkowských, kteří patřili k bohaté šlechtě. Karel Ladislav Zap nebyl šlechtic, měl místo rakouského úředníka – to nebyl v Haliči důvod k oblibě – a vydělával málo. Jeho otec ho v do-pisech upozorňoval na skutečnost, že při takových příjmech by rodinu ne-měl zakládat.

Jediným vysvětlením může být Zapova pozice „literáta“, ona svatozář zvláštního poslání, kterou dívka a jejím rodičům odhaloval tento objevitel a popisovatel nezkažených slovanských národů. Celá rodina, a zvláště mladičká, avšak velmi vážná Honorata měla dojem, že se zúčastní velké-ho úkolu. Rodinnou náladu vystihuje dopis Honoratě od strýce Teofila Wiśniowského, manžela zmiňované Kornélie z Bieńkowských, který pat-ří mezi největší vlastence v polských dějinách: byl emisarem Polského de-mokratického spolku v Paříži, vyslaným do Haliče, aby organizoval ná-

rodní povstání 1846 a obnovení nezávislého Polska. Při své misi byl dopaden rakouským četnictvem, odsouzen k smrti a ve Lvově roku 1847 oběšen. Teofil, nejsvráznější postava rodiny Wiśniowských, sňatek Honoraty akceptoval. Ve svém dopise Honoratě zdůraznil, že její budoucí choť byl dříve, než se stal rakouským úředníkem – „člověkem, Slovanem, Čechem“. Je zapotřebí se přitom zmínit, že Teofil Wiśniowski je považován za jednoho z nejostřejších kritiků panslavismu a Kollárovy „slovanské vzájemnosti“ a je autorem rozpravy *Panslawizm czyli Wszeczeństwońszczyzna* (vyšla v Paříži v časopise „Pamiętnik Towarzystwa Demokratycznego Polskiego“ sv. 3, 1844).

O šest let dříve, před sňatkem Honoraty s Karlem Ladislavem, píše Teofil své neteři: „Ženě jest splniti vážné povinnosti, neboť stane se ona chotí, matkou a občankou. O tom posledním nezapomínej nikdy a měj to na paměti, že nebude jediným Tvým posláním šití, praní a příprava jídel pro muže.“⁶ O pár let později, už v Praze, Honorata zjistila, že právě tyto přízemní úlohy podle názorů okolí (a bohužel také manžela, jak si o tom povíme dál) by měly být jejím jediným posláním. Karolína Světlá vzpomíná, že Honorata, která si v rodinném domě nenavykla na vlastnoruční vykonávání domácích prací, poskytovala „pražským dámám“ mnoho pohoršení, až „její strážný anděl (jde tady o slečnu Annu Hlavsovou, pozn. Z. T. L.) ji naučila tolik, že se mohla Honorata vyrovnati každé pražské hospodyně, a zahovořila si o služkách, tržních cenách, velikém prádle atd., kázala-li toho potřeba, tak virtuózně jako každá jiná měšťanská panička“.⁷ Pro případ, kdyby chování Honoraty i dnes budilo pohoršení, je třeba se zmínit, že v Praze rodinu Zapových trápily značné finanční potíže: v neodesílaných dopisech adresovaných rodině v Haliči si stěžuje, že je hladová, šetří na jídle pro sebe, musí dělat hrubé domácí práce, které by každá prostá děvečka zvládla, a přitom trpí tuberkulózou, mívá často „blutšturce“, jak je nazývá. Stálo by za to i připomenout, že za 14 let a pár měsíců svého manželství Honorata porodila sedm dětí, tzn. že téměř pořád byla buď těhotná, nebo pečovala o nemluvně.

Strýc Teofil asi neměl valného mínění o úřednickém prostředí, protože dál poučuje Honoratu: „Jako žena úředníka vstoupíš do společnosti docela nové, spatříš tam, co jsi dosud neviděla, nalezneš zkažení, marnost, vynášlivost, zejména mezi ženami.“⁸ Skutečně se tak stalo. Dejme slovo opět Karolíně Světlé: „Nemohla na příklad pochopiti (Honorata, pozn. Z. T. L.), že bohaté dámy naše, vydávající několik set zlatých na turecké šály, teh-

⁶ Teofil Wiśniowski Honoratě Wiśniowské, dopis ze dne 19 července 1841; originál je uložen ve vratislavské knihovně Ossolińských, cituji tady překlad E. Jelínka, op. cit., s. 29–30.

⁷ Karolína Světlá, *Z literárního soukromí*. Ženské listy 8, 1880, s. 131.

⁸ Viz poznámka 6, s. 30.

dáž módní, považují za největší marnotratenství koupiti knihu, neb dokonce předpláceti na některý časopis. (...) Očekávala, že budou hovořiti o vychování dětí, o jejich tělesném a duševním prospěchu, o opravách, jež nutno v ohledech těch zavésti, a zatím se rozvlnil hovor, otáčeje se pouze kolem nezpůsobů služek a pak o samé jen šaty, opět jen šaty a konečně o jakýsi pikantní klípek (...)”.⁹ Světlá tady samozřejmě uplatňuje i vlastní požadavky na českou dámskou společnost. Honorata věřila, že bude Čechům jako Slovanka velmi blízká, ale v Praze byla spíše cizinkou, kterou okolí bedlivě pozorovalo (píše o tom v neodesílaných soukromých dopisech) a odsuzovalo za snahy překračující dosavadní způsoby chování vdané ženy. (Paní profesorka Maria Janionová by řekla, že chování Honoraty bylo transgresivní, tzn. přesahovalo její pražskou společenskou kondici.)

Honorata se totiž cítila „apoštolkou slovanské vzájemnosti“ (asi tu vzájemnost neviděla tak pronikavě jako její strýc), jak ji nazvala K. Světlá. Skutečně byla v jistém smyslu „ideální Slovankou“, jedinou českou buditelkou, která nemluvila německy (a že neuměla německy, o tom se zmiňuje s obdivem Karel Havlíček Borovský, který u Zapových ve Lvově dva měsíce bydlel, trávil s Honoratou vždycky čas od osmé do dvou a její osobní kouzlo ho přivádělo k myšlence, že i on sám by se měl oženit). Jako „navrácena na slovanskou víru“, jak se tehdy říkalo, Polka, která vyrůstala v blízkosti huculského lidu (popisovala ho v článcích publikovaných v Praze a Brně) a která se naučila česky, se přestěhovala do – jak soudila – českého prostředí. Pozorovala tam nedostatky a brala doslova manželovy „slovanské ideály“. Cítila jakési poslání, chtěla opravit „zkaženost“ (recte: marnivost a postrádané vlastenectví) ženské české společnosti Prahy a zmínila se v jednom článku také o „zkaženosti“ (recte: poněmčení) českého lidu v okolí, které navštívila, srovnávajíc ho s „čistým a cizotou nezkaženým“ huculským lidem. Pobouřila tím některé buditele, až se jí Havlíček, jenž jí byl vždy příznivě nakloněn a snad se do ní i trochu zahleděl, musel zastat. Honoratin manžel se totiž v této věci choval trochu zbaběle, veřejně nereagoval, i když známi, jak o tom píše Jelínek, ho k tomu popichovali – prostě do budoucna zabránil ženě, aby podepisovala své články.¹⁰ Při tom všem Honorata v žádném případě nebyla typ „mužatky“. Světlá i Jelínek ji přirovnávají k „lilii“ a Sofie Podlipská přiznává: „Neviděla jsem jakživa nic tak čistě ženského jako její zjev.“¹¹

Honoratu tedy zklamala pražská společnost, kterou jí Zap tak slibně vykresloval, a také to, jak byly její snahy přijaty. Pravděpodobně ještě větším

⁹ K. Světlá, c. d., s. 129–130.

¹⁰ E. Jelínek, c. d., s. 66.

¹¹ Tamtéž, s. 6.

zklamáním byly pro ni manželské poměry. Svou situaci popsala v dopisech z let 1853–1854, adresovaných matce, bratrovi a strýcově ženě Kornélii. Neodesílala je, protože – jak připsala na konci – „nechtěla, aby věděli, jak jí doopravdy je, jak trpí“. Tyto dopisy jsou otřesným svědectvím: bratru Milkovi si stěžuje na pocit cizoty, že ji neustále pozorují sousedé, na nouzi, pro niž musí odmítat pozvání do společnosti (nemůže je opětovat), chybějící peníze na léčení plicní nemoci, vypráví mu, že hladoví. Svěřuje se, že chtěla od manžela odejít – domluvili se, že jí dá polovičku platu a ona s dětmi odjede k rodičům, kde aspoň bude mít výživu, ale je to těžké, nemá sílu k tomu, aby se odhodlala zbavit děti otce. Zapovu povahu líčí v neodeslaném dopise adresovaném Kornélii, s níž prý měla lepší kontakt než s matkou (cituji ve vlastním překladu): „Můj manžel se názory a povahou vůbec neliší od všech tady, k tomu ještě je velice flegmatický, domov, žena a děti jej naprosto nezajímají, je to ale přitom dobrý člověk. Je schopen nepromluvit na mě celý den, nemyslí ani na domov, ani na rodinu, o výchově dětí se ani nezmíní, o jejich potřebách tím méně. Je to lhostejný, chladný člověk. Pokud se usměje, jsem šťastná, protože to znamená, že je spokojen. V největším neštěstí, které jsem zakusila, neřekl ani slovo, aby mne utěšil, naopak v neštěstí se na mne zlobí s největší nepřívětivostí. Jeho způsob chování je nepříjemný. Samozřejmě to vyplývá z jeho povahy. Je netrpělivý, drsný, zlostný. Způsob jeho myšlení je zcela opačný než ten můj. Například o poměrech v mém národě nikdy nemluvíme, o naší literatuře, vzdělancích tím méně, vůbec o ničem, co je mně, mému srdci blízké, ani o rodině a jejích vztazích nemluvíme, protože on všechno vidí z jiného hlediska než já, a jelikož se vzájemně nepřesvědčujeme, raději už o ničem podobném nemluvíme, abychom se vyhnuli svárům. (...) Řízení domácnosti, které náleží mužům, je mu cizí, vůbec to nechápe. Všechno zastupuji a vedu já samotná. S nejvyšší důvěrou mne manžel pověřuje vším, všemi svými příjmy, správou domova, výchovou dětí, úplně vším. On se do ničeho neplete, nic ho nezajímá.“¹²

Z toho dopisu vyčteme několik skutečností: vidíme, jak se „rytířský spisovatel“ proměnil v „drsného a zlostného“ manžela, kterého rodina nezajímá a všechny starosti spojené s vedením domácnosti přenechává ženě. Po pravdě řečeno, Zapovy představy o manželství byly od začátku jiné než Honoratiny – hrála zde určitou roli i rozdílnost kultur i rozdílnost sociální. Stačí si přečíst zlomek jeho *Cest a procházek po haličské zemi*, napsaných ještě ve Lvově, kde líčí Češky jako „dobré hospodyně, v panování nehrubé prospěchy činíce“, zatímco „Polka vycházejíc přechozí z okresu domácnosti své, politikou se baví, přechozí směšnou horlivostí

¹² H. Zapová, dopis Kornélii Wiśniowské ze dne 10. 6. 1853, Archiv Památníku národního písemnictví v Praze, pozůstalost Honoraty Zapové.

o věcech veřejného řízení rozpráví, kterým naprosto nerozumí, anebo které jednostranně pojímá. Kdož ví, zdali by mnohému nebylo lépe, kdyby byl v letech politických bouří méně poslouchal fantastické výmysly nadšenosti horlivých vlastenek.¹³ Zap tady jednak kritizuje polskou politiku – asi má odpor k polským povstáním a pokusům o ně – jednak vidí zhoubné následky politiky ve vlivu žen, které si „příliš dovolují“, směřuje tedy k motivu „ženy-démona“, který by se měl držet na uzdě.

Do jisté míry měl Zap pravdu: polský vzor ženy romantického období (časově blízkého českému obrození) skutečně zahrnoval také její politickou činnost, pokud ne přímo (i když tady také byly vzory „ženy-rytíře“ jako Mickiewiczova Grażyna nebo „ženy-velitele v boji“ jako Emilia Plater), tedy aspoň založenou na povzbuzování mužů a výchově dětí v patriotickém a bojovném duchu. Mluví se také o „tyrtejském“ modelu polského romantika, tzn. o spojení slova a činu v jedno¹⁴ – takto chápala i Honorata svůj úkol. Podle Čenka Zírta „chtěla se zasaditi o důkladnou obnovu vychovatelství, tak, aby z českých dcer náležitým vzděláním a šlechtěním jich rozumu i citu vypěstovány byly vzdělané ženy, zdárné manželky a matky, věrné a horlivé vlastenky.“¹⁵ Tento kronikář Spolku Slovanek podotýká, že popud k jeho založení dala Honorata svým nadšeným projevem na veřejné schůzi; na založení se podílely obě s Johankou Fričovou. Spolek Slovanek byl zahájen dosti nadějně, ale vzájemné vztahy členek brzo poznamenala četná nedorozumění, klevety a závist. Spolek si dával za úkol založení dívčího ústavu v Praze, na čemž Honorata zvlášť usilovně pracovala – sháněla prostředky, byla neocenitelná v psaní dopisů s prosbou o příspěvek, protože zdaleka ne všechny dámy zvládaly psanou češtinu, uměla se také obracet na aristokraty, jako např. na Hanuše Kolovrata-Krakovského či Jana Lobkovice. V posledním roce života se jí podařilo přes všechny překážky tento ústav založit (dostala na něj peníze i od své rodiny a příbuzných v Haliči, ale s přáním, aby to byl do budoucna česko-polský ústav), její zdravotní stav se však velmi zhoršil a v prvních dnech ledna 1856 zemřela.

Druhým „pedagogickým“ úkolem, kterého se „tyrtejská hrdinka“ Honorata ujala, bylo napsání již zmíněné knihy pro české dívky Nezapudky čili dar našim pannám. Jedná se o mravoličný traktát, využívající motivy díla polské spisovatelky Klementyny z Tańských Hoffmanové Památka po dobré matce. V úvodu Honorata výslovně říká, že se chce touto knihou zavděčit českému národu, kde našla druhý domov (v porovnání s jejími

¹³ K. L. Zap, c. d., s. 75.

¹⁴ Maria Janion, *Gorączka romantyczna*, Warszawa 1975, s. 148–154.

¹⁵ Čeněk Zírt, „Sestry Slovanské“ čili „Spolek Slovanek“ r. 1848 v Praze, *Květy* 29, 1907, s. 25–38, 203–215, 375–388.

dopisy je zde vidět jistá ambivalence v posuzování vlastního údělu). Po-
učným tónem tu vypráví mj. O pohlaví ženském (cituji: „Mužskému svě-
řil Všemohoucí život vůbec, ženštině podrobnosti jeho“), v kapitole O krá-
se duševní a tělesné vypravuje příběh dvou dívek, ze kterých ta hezčí se
neprovdala, a méně hezká, tehdy čtrnáctiletá, se šťastně provdala za čtyři-
cetiletého vdovce, cituje v překladu názor Hoffmanové o úloze žen:
„Když vidím ženštinu, která vychází ze svého oboru a míchá se do politi-
ky anebo rozlušťuje otázky života pouze Bohu povědomé, zdá se mně, že
vidím ptáče, vypadlé z hnízda, které by chtělo podletět, a nemůže, a kaž-
dý je může rozmačkat a zničit“ (dozajista si to myslel např. Zap, ale Ho-
norata tady asi nemluví za sebe, pozn. Z. T. L.). V kapitole O manželství
pravděpodobně trochu poodhaluje roušku kryjící její případ: „Nejšťastněj-
ší manželstvo je vždy velmi těžký stav. Mladá osoba, která se provdá, zís-
ká svobody v malých věcech, v důležitých jí ale tratí (...) Mužům dostala
se pohodlnější úloha, býti otroky na krátký čas (tím míní období zasnou-
bení, pozn. Z. T. L.), pak pány navždy“.¹⁶

Nezabudky se staly terčem útoku badatelky dějin ženského hnutí v Če-
chách Vlasty Kučerové, která jinak Honoratu Zapovou oceňuje a její čin-
nost hodnotí kladně. Připomíná, že „měšťácké paničky“ ji pomlouvaly
v emancipačních snahách, a analýzou Nezabudek zdůvodňuje, že tato vý-
čitka byla komická, což pro Kučerovou vůbec není komplimentem. Z raně
feministického hlediska Kučerová soudí, že „Žena Zapové je pouze soci-
ální jednotkou bez vlastní individuality a bez práva na nejmenší, nejpřiro-
zenější sobectví (...) pasivnost jest jediný prostředek pro pokorný a zotro-
čený intelekt, jež společnost v ženě vypěstovala. Z erotiky udělali ženské
povolání, záležitost několika okamžiků povýšili na záležitost celého ži-
votního běhu (...) z pohlavní záležitosti udělali smysl života. (...) Nejvíce
zaráží u Zapové odporovaná ctnost sladké nevědomosti. Proč se tedy
sama vzdělávala, když nevědomost považuje za tak oblažující? proč za-
kládala ústav? (...) Vidíme, do jakých rozporů se dostává její teorie s její
praxí.“¹⁷ Zajímavé je, že Kučerová vidí důvod této údajné falešnosti Zapo-
vé v tom, že ji život naučil „tomuto ženskému přizpůsobování“, že se mu-
sela přizpůsobit mužově vlasti, za což zaplatila „ztrátou samostatnosti,
při které se žena stává odrazem mužových zálib a odporů, při které ztrácí
svou osobnost a kde s hmotným otroctvím jde intelektuální otroctví za po-
tlačení individuality“.¹⁸ Zdá se, že Kučerová chtěla vtěsnat Honoratu do
svých vlastních představ a násilně z ní vyvést příklad – ve skutečnosti by-

¹⁶ H. Zapová, *Nezabudky čili dar našim pannám*, 2. vydání, Praha 1859, citáty s. 12, 38 a 132.

¹⁷ Vlasta Kučerová, *K historii ženského hnutí v Čechách*, Amerlingova éra, Brno 1914, s. 84.

¹⁸ Tamtéž, s. 85.

la Honorata pravým opakem jakékoliv otrokyně, i když mnoha předsudkům své epochy alespoň zdánlivě podléhala.

Honorata se určitě dostala do vnitřního rozporu sama se sebou a se svým osudem. V jediném zachovaném zlomku deníku z let 1851–1854 zachovaném v její pozůstalosti zpochybňuje smysl manželské přísahy (citáty v překladu autorky příspěvku): „Proč proto žádat nerozvazatelná pouta? Pokud láska stále přetrvává, pokud se manželé vzájemně milují – k čemu budou tato pouta? Pokud láska skončí, proč nosit pouta, která neukrutnější tyranii být mohou?... Už kvůli úctě k oběma stranám by manželská přísaha neměla být skládána z toho důvodu, že práva, která tímto způsobem muž nabývá nad ženou, jsou samolibostí, despocií, která nám pohrdavě odmítá Bohem dané právo mít duši, duch, srdce, city (ó nešťastné otroctví, které nám i rodové příjmení odnímá, a za ně často nehodné dává!).“ Honorata tedy těžce nesla tragické následky svého nepromyšleného rozhodnutí. Její myšlení bylo nekonvenční, i když je přísně tajila.

Jiný citát ze zlomku deníku dokládá Honoratinu sebejistotu, samostatnost, pocit, že není horší než muž, že by se sama dovedla o sebe postarat, kdyby... asi kdyby nebylo tehdejších předsudků: „Žena se staví na úroveň neschopnosti. Co ji tak nízko situuje, že nutně musí přijmout jeho ponižující péči? Protože páni si dovolují tvrdit, že žena je slabá, neschopná. Takovou se skutečně stává, nemajíc rovnoprávnost a samostatnost – jenom ono otroctví, které nás činí bojácné, nedůvěřující vlastní síle, v nás tlumí statečnost, která tvoří člověka.“ Tady bychom rádi podotkli, že se od těch dob mnoho nezměnilo, např. současná polská spisovatelka Izabella Filipiaková ve své knize *Absolutna amnezja* ironicky nazývá ženy „pohlavím zvláštní péče“.

Honorata, vědoma si své nevyléčitelné nemoci, truchlící po zemřelých dětech, zklamaná manželstvím a žijící, jak píše jediné přítelkyni Růženě Karafiátové, „mezi nepřáteli, kteří na mě syčí jak vosy, a kde která může, tam mě píchne jedovatým žihadlem“, si dovedla zachovat vyrovnanost a statečnost. V jiném dopise radí Růženě: „Držte se také, pamatujte, že ochablost jen slabým lidem patří, kteří nevědí, že lze jest povznést se nad vše, cokoli nás otáčí, zle neb dobré – pravím dobré, poněvadž – i v dobrém nesmíme přehánět – přála bych sobě povznést se tak dalece, abych všecky slabosti a křehkosti lidské atd. podrobila vůli rozumu, a tak kdybych se otrásla ze všech příměšků povahy mé, stála bych co bludy soudce mých činů, mé vůle, vůbec všech slabostí. Jinak nelze obstát na tom světě, Růženo drahá, a možné je, cokoli chceme – tak dalece možné, že i chyby naše se stávají jen proto, že je chceme.“¹⁹

¹⁹ H. Zapová, dopis Růženě Karafiátové ze dne 10. 11. (rok nečitelný), Archiv Památníku národního písemnictví v Praze, pozůstalost Honoraty Zapové.

Toto otevřené převzetí odpovědnosti za vlastní chyby, statečné přiznání, že se na nich podílela vlastní vůlí, a požadavek podrobení slabosti vůli rozumu staví naši hrdinku do zcela jiného světla a odhaluje dosud neznámou hloubku její duše a složitost osobnosti, o níž dosud jinak přízniví životopisci pro zvýraznění kladů především psali, že byla „krásná jak růže a nevinná jak lilie“.

Zofia Tarajło-Lipowska
Uniwersytet Wrocławski
Wrocław

Marta Ottlová–Milan Pospíšil

FIBICHOVO EROTICKÉ OBDOBÍ

K Náladám, dojmům a upomínkám

Téma tohoto sympozia ve spojení s hudbou se může na první pohled zdát neobvyklé. Probíráme-li se však muzikologickou literaturou 19. století, obdobím, kdy vrcholné hudebněhistorické počiny představovaly rozsáhlé, i několikavazkové monografie významných skladatelů typu život a dílo, zjistíme, že jejich soukromému životu se tu věnuje poměrně hodně místa. A tento zájem zdaleka neopadá, alespoň v popularizační literatuře (nehledě na filmové a jiné scénáře), ale třeba i v odborné literatuře při neutuchajícím hledání Beethovenovy „nesmrtelné milenky“ apod. V 19. století zmíněný zájem motivovalo pojetí a výklad hudebního díla jako znějící skladatelovy autobiografie, kdy znalost životopisných podrobností měla posloužit nejen k objasnění okolností vzniku skladeb, ale též k jejich správnému a dokonalému, literárně prostředkovanému pochopení. Přesvědčení, že biografie představuje nosný základ pro interpretaci díla, však nemusilo nutně vždy vést k podrobnému prozkoumání nebo, lépe řečeno, k podrobnému vypsání životních detailů, neboť jejich poznání se někdy dostávalo do rozporu s idealizovaným obrazem geniální osobnosti, na jehož vytváření se literatura podstatnou měrou spolupodílela. Dostatečně jsou známy například rozpaky prvních vydavatelů Beethovenovy korespondence, jimž mnohé dopisy připadaly zejména ve srovnání s Mozartovou korespondencí jako málo duchaplné a málo důstojné autora IX. symfonie, který se tu často dohaduje o peníze, a proto nehodné zveřejnění.

Zmíněný přístup k hudebnímu dílu nelze ale jednoduše odbýt, protože jako všechno písemnictví o hudbě a její literární prostředkování, které se mohutně rozvinulo v 19. století, podstatně vstoupil do samotné recepce hudebních děl a na druhé straně byl někdy jako programový výklad nabízen i samotnými skladateli (vzpomeňme na Smetanův první smyčcový kvartet *Z mého života*). Také jako reakci na subjektivnost, někdy až svévoli pokleslých „romantických“ výkladů děl, jako reakci na psychologizující nebo biograficky motivované obsahy děl lze pak chápat Diltheyovu snahu postavit tyto výklady v rámci hermeneutické disciplíny na teoretický základ. Podle Diltheye musí být umělecké dílo, aby bylo pochopeno ze svých vnitřních předpokladů, znovu převedeno do duševního bytí, z ně-

hož vyšlo, v prožitku, v němž interpretující vědomí nazře okamžik života obsažený v interpretovaném objektu. Okamžiky života, které se objektivizují v dílech, se pak stanou tím, co znamenají, teprve jako části celku, souvislosti života, dostanou svůj vlastní smysl teprve v kontextu celku biografie. Na Diltheye dále navázala hudební hermeneutika zejména v díle Hermanna Kretzschmara a Arnolda Scheringa, směřujíc od jeho psychologického přístupu k výkladům kulturněhistorickým a symbolickým, ale to už by nás podrobnosti odvedly od tématu. Pro nás je v tomto okamžiku důležité přesvědčení části hudebních vědců (které se pak obecně stalo základem populární estetiky), že hudební dílo, aby se mu správně rozumělo, potřebuje literárně zprostředkovaný, o životní fakta opřený výklad.

Byl to právě Zdeněk Fibich, jemuž česká muzikologie přiznala prvenství v oblasti související s tématem tohoto sympozia. „Hudbě domácí byl prvním ryzím tragikem, vzácným erotikem a jemným milcem přírody,“ uzavírá svou monografii v roce 1914 Josef Bartoš.¹ Navazuje tu na první fibichovskou knížku Zdeňka Nejedlého z roku 1901 (a jeho dvě přednášky 1911 a 1913), kterému se stává Fibichův erotismus přímo hodnotovým kritériem: „V moderním umění erotika nabyla mnohem většího významu než bylo dříve. Účelem uměleckého díla jest vzbuditi v posluchači vášeň, ať strach nebo hněv, smích, pláč, radost, žalost, touhu, odpor atd. Pohlaví pak jakožto nejsilnější vášeň dostalo se tím přirozeně do popředí. Fibich jde tu ruku v ruce s nejmodernějšími zjevy světové literatury. Láska jest mu pohlavní vášní, již líčí tak žhavými barvami, že nutno uznat Fibicha za nejvášnivějšího hudebního erotika.“² Mocným impulsem pro další zpracovávání erotické interpretace, která posléze představovala topos velké části hudebněvědné literatury při uchopení díla Fibichova posledního tvůrčího období, se Nejedlému – podle jeho vlastního svědectví – stalo setkání iniciované Anežkou Schulzovou po skladatelově smrti. Ta ho upozornila na existenci komentářů a poznámek k rozsáhlému souboru klavírních skladeb, známých pod titulem *Nálady, dojmy a upomínky*, vznikajícímu v devadesátých letech, a odkázala mu fibichovskou část své pozůstalosti, v níž Nejedlý tyto prameny posléze našel.³

Na tomto místě je třeba odbočit a alespoň stručně uvést vybrané skutečnosti: Fibich se v roce 1892 zamiloval do své žákyně Anežky Schulzové, dcery literárního historika profesora Ferdinanda Schulze. (Fibichovská literatura vyzdvihuje okolnost pozdního vzplanutí – jemu bylo čtyřicet dva, jí čtyřiaadvacet let.) Anežka sama byla představitelkou emancipova-

¹ Josef Bartoš, Zdeněk Fibich (Zlatoroh sv. 22–23), Praha 1914, s. 108.

² Zdeněk Nejedlý, Zdenko Fibich. Zakladatel scénického melodramatu, Praha 1901, s. 33.

³ Viz Z. Nejedlý, Zdenka Fibicha milostný deník. *Nálady, dojmy a upomínky*, Praha 1925, s. 11n.

né, aktivní, literárně činné ženy, stala se také Fibichovou libretistkou. Po pěti letech kvůli ní Fibich opustil svou rodinu, manželku Betty, bývalou zpěvačku české opery, i syna Richarda, se záměrem dosáhnout rozvodu manželství, k čemuž ale nakonec nedošlo. Můžeme se pouze domnívat z narážek literatury, že jejich vztah byl v pražské společnosti považován za dosti skandální. K němu samému zveřejnili fibichovští badatelé velmi málo. Naopak jejich podání dokumentuje druhou část názvu tohoto symposia tím, že se stále cítí potřeba zachovávat tabu 19. století. Například ještě v roce 1970 nedovolili Fibichovi dědicové otisknout celý dopis, jímž Fibich oznamuje své ženě nutnost rozvodu.⁴ Dodnes nebyla vydána Fibichova korespondence, a navíc kromě části autografů skladeb jsou ostatní fibichovské prameny, které se po smrti Anežky Schulzové dostaly do rukou Nejedlému, dnes podle všeho nezvěstné.⁵

Mezi těmito materiály byly i prameny, na nichž Nejedlý založil svou knihu s výmluvným titulem Zdenka Fibicha milostný deník. Nálady, dojmy a upomínky, publikovanou v roce 1925, čtvrtstoletí po smrti Fibichově a dvacet let od sebevraždy Anežčiny, tedy podle Nejedlého už v době, kdy se stali „vlastní účastníci (...) zjevy již historickými, úplně vzdálenými senzacnosti dne“. Motivem k sepsání rozsáhlé studie o 260 stranách byla podle Nejedlého nutnost publikovat materiál, bez něhož nelze správně chápat nejen stejnojmenný soubor klavírních skladeb, ale „rozluštění Nálad umožní (...) teprve náležitě pochopiti i umělecký ráz celého Fibichova tvoření v posledním desíletí jeho života“⁶. Uvedený materiál měl obsahovat programní poznámky ke skladbám opatřené daty, sahající od jednotlivých slov, případně pouhých zkratkách programních titulů až k celým větám, které pocházely od samotného Fibicha nebo byly psány rukou Anežčinou.⁷ Některé známé a dostupné autografy skladeb souboru skutečně obsahují dnes přeškrtnaná písmena, která mohou poukazovat k šifrámu, na něž upozorňuje Nejedlý.⁸ Také ve svém článku Nejnovější skladby Zdeňka Fibicha, uveřejněném v roce 1902, Anežka Schulzová označuje Fibichovy Nálady za skladatelovu hudební autobiografii a veřejnosti přímo naznačuje, že existuje

⁴ Viz Vladimír Hudec, Zdeněk Fibich. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica 62, Supplementum 19, Praha 1970, s. 160.

⁵ Současná znalost dostupných pramenů potvrzuje zjištění V. Hudce v citované monografii (pozn. 4).

⁶ Oba citáty Z. Nejedlý, Zdenka Fibicha milostný deník, s. 20 a 21.

⁷ Tamtéž, s. 114–119.

⁸ Viz Dojmy op. 41 uložené v dosud nezpracovaném fondu Fibich v hudebním archivu Českého muzea hudby. Také na faksimile dvou skladbiček z op. 41 otištěném v roce 1900 Schulzovou v knížce o Fibichovi jsou na začátku u obou miniatur písmena (ještě nepřeškrtnaná) napsaná před notovými osnovami (srov. Carl Ludwig Richter [= Anežka Schulzová], Zdenko Fibich. Eine musikalische Silhouette, Prag 1900, za s. 36).

klíč k jejich dešifraci, který podle ní může být v některých případech zajímavější než skladby samy: „Nejzajímavějšími jsou čísla (...) a sice nikoliv po stránce ryze hudební, jako spíše svým obsahem myšlenkovým, svým intimním vztahem k osobě mistrově. (...) Později, až doba bude vzdálenější a tento oddíl časový také se všemi vztahy osobními bude náležeti jen historii našeho života kulturního, bude zajisté s velkým intereselem obecným i odborným, podati komentář k této hudební autobiografii umělcově.“⁹ Pozoruhodné je nejenom to, že tento článek vyšel již po Fibichově smrti, ale že byl také napsán po setkání Schulzové s Nejedlým.¹⁰ Ve své knížce o Fibichovi, psané na sklonku jeho života, totiž Schulzová sice v duchu populární estetiky své doby pojímá celý soubor *Nálad* jako Fibichovu autobiografii („Es ist ein poetisches Tagebuch, eine Art Dichtung und Wahrheit aus meinem Leben, wo der Tondichter seine persönlichsten Erlebnisse und Stimmungen in kleinen, zum größten Theile meisterhaften Stücken fixiert hatte.“) a poprvé se tu objevuje i poukaz na erotismus („Es sind dramatisch bewegte Musikgedichte, bestrickend durch eine wunderbare Verschmelzung der Farben und der Stimmung und durch eine überströmende erotische Glut und Inignigkeit.“), ale současně proklamuje jeho hudební autonomnost („Es wäre wohl ein eitler Versuch, den sachlichen Inhalt (...) genau ergründen und darstellen zu wollen. Fibich's Musik hat es durchaus nicht nötig. Denn so personell diese Kompositionen empfunden sein mögen, stets stellen sie die strengste Anforderung, ohne jedwelche specielle Erklärung, durch ihre absolute Schönheit und Verständlichkeit vollständig zugänglich zu sein.“¹¹). Zdá se, že Anežka Schulzová vědomě využila Nejedlého¹² jako nástroje, který měl po Fibichově smrti dotvořit její obraz a postavení v životě a tvorbě Fibichově právě zveřejněním zamlčených programů k *Náladám*. Svou úlohu skladatelovy múzy, nejen inspirátorky a spoluautorky děl, nýbrž jako jejich objektu, nemohla s ohledem na dobové konvence ani jiným způsobem dát světu na vědomí. Pro náš záměr není ovšem motivace Anežčina chování včetně hypotéz nejrůznějšího druhu podstatná. Směrodatné je to, že onen materiál, jež měl Nejedlý údajně k dispozici, mnohá data a podněty k jeho knížce skutečně obsahoval, a navíc se ukáže v některých případech i Nejedlého závislost na interpretacích prostředkovaných Schulzovou. Tato skutečnost zůstávala ve fibichovském bádání stranou.

⁹ A. S. [= Anežka Schulzová], *Nejnovější skladby Zdeňka Fibicha*, *Národní listy* 42, 27. 7. 1902, s. 14.

¹⁰ Podle Nejedlého k setkání došlo po prázdninách 1901 (viz Z. Nejedlý, *Zdenka Fibicha milostný deník*, s. 11–12).

¹¹ C. L. Richter, *Zdenko Fibich*, s. 34–35 a 39–40.

¹² Srov. též Z. Nejedlý, *Zdenka Fibicha milostný deník*, s. 12 n. Nejedlý také sděluje (tamtéž, s. 11–12), že Schulzovou podnítila k tomu, aby mu svěřila své tajemství, jeho první kniha o Fibichovi (viz pozn. 2).

Programové zaměření, tak jak vyplývá z pojmenování celého souboru 376 publikovaných skladeb,¹³ Nejedlý ve své knize dále detailně rozvádí a konkretizuje na základě zmiňovaného materiálu: *upomínky* tu představují společné zážitky Fibicha a Schulzové (např. Jak se Anežka učila, Jak jsme šli poprvé po ulici, Jak jsme seděli na Žofíně), skladbičky zahrnuté pod označením *dojmy* vztahuje k detailům Anežčina zjevu, jako ústa, zuby, oči, řasy, obočí, vlasy, čelo, spánky, nos, chmýří, brada, krk, ramena, ruce, klouby, prsty, nehet na malíčku, mozek, nervy, znaménko na krku, boky, nohy, kolena, kotníky, prsty u nohou atd., dále k součástem oblečení od pláště, jupky až po punčochy a podvazky apod., zatímco kompozice označené jako *nálady* uvádí do souvislosti nejen s náladami samotnými, ale třeba s Anežčinými proměnami v různých šatech. V několika momentech lze pak přímo prokázat, že interpretace podaná Schulzovou byla pro jeho fantazii větším podnětem než skladby samotné: Ukazuje se to třeba v případě poslední, čtvrté řady Nálad, jejíž výklad je vlastně přímou parafrází výše zmíněného článku Schulzové,¹⁴ v tomto případě jediného pramene, který tu měl Nejedlý, jak sám uvádí, k dispozici, ale zejména tam, kde Nejedlý přejímá od Schulzové chybnou identifikaci motivů cizích skladatelů začleněných do Fibichových skladeb. Ve svém polemickém spise Zdeněk Nejedlý v zrcadle své vědecké kritiky to v jednom místě odhalil už Vítězslav Novák, když upozornil, že v jednom čísle z I. řady *Upomínek* Nejedlý mylně zaměňuje citát z Wagnerových Mistrů pěvců norimberských za Valkýru.¹⁵ Právě tady ale Nejedlý, aniž si toho povšiml konfrontací se skladbou samotnou, přebírá chybné určení Schulzové, které obsahuje už její Fibichův knižní portrét.¹⁶ Podobně i chybná identifikace Meyerbeerových Hugenetů namísto Afričanky v citaci v II. řadě¹⁷ může mít také původ v nějakém materiálu od Schulzové, a navíc názorně ukazuje Nejedlého metodu v tom, že na tento chybně identifikovaný motiv autor nabaluje další výklad.

Již ve své recenzi¹⁸ po vydání publikace vytýkal Vladimír Helfert po právu Nejedlému, že vzhledem k jeho zacházení s prameny není vůbec zřejmé, co je autentický materiál a co Nejedlého fantazie. Helfertova kri-

¹³ Celý soubor vyšel ve 4 řadách (Praha 1894, 1895, 1896, 1902), v rukopisu se zachovalo ještě 36 nedokončených skic (viz V. Hudec, Zdeněk Fibich, s. 122–123).

¹⁴ Viz pozn. 9.

¹⁵ Viz Z. Nejedlý, Zdenka Fibicha milostný deník, s. 137. Srov. Vítězslav Novák, Zdeněk Nejedlý v zrcadle své vědecké kritiky, Praha 1931, s. 33–34. Jde o č. 138 celého souboru.

¹⁶ Srov. C. L. Richter, Zdenko Fibich, s. 36.

¹⁷ Z. Nejedlý, Zdenka Fibicha milostný deník, s. 203–204, srov. s č. 189 celého souboru (Novella).

¹⁸ Vladimír Helfert, Zdeněk Nejedlý: Zdenka Fibicha milostný deník. Nálady, dojmy a upomínky [recenze], Hudební rozhledy 2, 1925–26, s. 99–101, 117–118.

tika ale nadto ukazuje, že u obou badatelů existoval zásadní rozdíl v chápání uměleckého díla, zřetelně dokládající rozmanitou názorovou orientaci v české muzikologii této doby. Zatímco pro Helferta je primární vnitřní ustrojení uměleckého díla jako projevu hudebního myšlení své doby, které jediné zakládá jeho uměleckou hodnotu, a všechny ostatní skutečnosti, také ty povahy biografické, odkazuje do oblasti inspiračních podnětů,¹⁹ jež mohou být předmětem zkoumání pro obory jako psychologie, sociologie a historie, Nejedlý vykládá dílo z biografie a programních poznámek a na základě svých dojmů z pozic obsahové a výrazové estetiky dotváří dále i skladatelovu biografii samotnou. Dalo by se tak v hrubých rysech říci, že Helfert odděluje estetickou skutečnost od biografické,²⁰ která u Nejedlého představuje klíč k „rozumění“ dílu, a že Helfertovo pojetí je interpretační přístup 20. století, zatímco Nejedlého stanovisko kotví ve století devatenáctém. Oba se tedy svým způsobem také vřazují do diskuse o historické a aktualizující interpretaci umělecké skutečnosti, která v 19. století započala. („Ist also das Prinzip, biographische Momente ästhetisch ernst zu nehmen und verschwiegene Programme darum als ästhetische Tatsachen gelten zu lassen, durch die Maxime gerechtfertigt, daß man ein vergangenes Zeitalter aus sich selbst verstehen müsse, oder bedeutet die geschichtliche Relativierung der Differenz zwischen Genesis und Geltung gerade umgekehrt, daß man eine im 20. Jahrhundert erreichte methodologische Einsicht einem bloßen Vorurteil opfert, das sich nicht bereits dadurch aus einem Irrtum in eine Wahrheit verwandelt, daß es aus der Epoche stammt, die untersucht werden soll? Ein Ende der Auseinandersetzung ist kaum absehbar,“ shrnuje Carl Dahlhaus.²¹) Mnohem více však v případě *Nálad* obě stanoviska vypovídají o situaci a chápání programní hudby, která ztrácela na umělecké prestiži, podobně jako poetizující výklady hudebních děl se stávaly středem nepochopení s postupujícím prosazováním analytických popisů technologických. Helfertovo pojetí vychází především ze strukturního poslechu hudebního díla, stranou už nechává asociativní a programní slyšení, které 19. století kultivovalo a jež patřilo do sféry hudební představitivosti této doby. Polemizuje tu totiž s tím pojmáním programní hudby, které v hudebním díle vidí v přímé genetické souvislosti především

¹⁹ Tamtéž, s. 101.

²⁰ I když ve zmíněné recenzi to neplatí beze zbytku – např. píše: „Pro Fibicha celá vášeň k Anežce byla bolestná. (...) Do jeho lásky se mísilo vědomí krivdy, jež činí své choti a své rodině. A to byl, dle mého mínění, pramen onoho neradostného, nalomeného tónu erotického. Vždyť je ku podivu, jak málo jasu je ve Fibichově hudbě v této milostné epizodě.“ Tamtéž, s. 118.

²¹ Carl Dahlhaus, *Thesen über Programmmusik*, in: *Beiträge zur musikalischen Hermeneutik*, ed. C. Dahlhaus, *Studien zur Musikgeschichte des 19. Jahrhunderts* 43, Regensburg 1975, s. 187–204, zde 204.

ilustraci programu, ať už přímo formulovaného nebo zamlčeného či rozluštěitelného ze životopisu tvůrce. Tedy s pojmáním, které se zjednodušeně řečeno vzdaluje ideji poetické a programní hudby, jak ji přineslo 19. století, kdy literárně vyjádřený program (lhostejno, zda představuje přímo podnět ke kompozici či byl formulován dodatečně) nebo poetický titul kompozice společně s hudební skladbou mající svou autonomní hudební logiku vstupují do dějin recepce díla. U Nejedlého se tak objevuje to, co Helfert kritizoval, že samotný inspirační podnět kompozice se stává důležitější než umělecké dílo samo, jako by sám zakládal uměleckou hodnotu díla. (Připomeňme však, že Nejedlého knížka není jen zveřejněním dokumentů a poznámek k Fibichovým Náladám zužitkovaných k jejich výkladu. Způsob a povaha pojednání vedly naposledy Nejedlého životopisce Františka Červinku k tomu, že tuto fibichovskou knížku pojímá jako Nejedlého vylíčení vlastního pojetí lásky v životě a tvorbě umělce, které zařazuje do kontextu dvacátých let a používá pro biografii Nejedlého.²²)

Vlastním výkladům Fibichových skladeb Nejedlý předdeslal rozsáhlý úvod, jehož účel můžeme spatřovat ve snaze explicitně uvést do souladu „choulostivé“ téma s jeho pojetím Fibicha jako geniální osobnosti. Fibichovu tvorbu posledního období, tedy devadesátých let, vidí především jako proměnu námětovou, ve shodě s mnohými soudobými výklady a v duchu kretschmarovské hermeneutiky pak v přímém vztahu ke změně společenského klimatu ve smyslu opuštění velkých národních ideálů, a jako historickou nevyhnutelnost: „Dokud člověk žije silnou ideou, ať mravní neb politickou nebo společenskou, dotud i jeho umění jest neseno takovou nějakou vyšší kulturní ideou, již i láska, jako projev kulturní, jest podřízena. Jakmile však člověk tuto ideu ztratí, rozvíjí se vždy nejbujněji umění erotické, v němž centrem života stává se smyslná láska. (...) Proto jest tato láska vždy útočištěm umění v takových dobách nouze a umění erotické vždy jest typickým zjevem dob dekadentních. Tak tomu vždy bylo, jest a bude. (...) Není tudíž divu, že nyní, kdy se (...) mladší generace dává na novou cestu umění, dnes v užším slova smyslu nazývaného ‚moderní‘ (...), nalézáme mezi ní, ano hned v prvních jejích řadách i Fibicha.“²³ Současně ale Nejedlý nechce Fibicha vidět jako pasivní produkt své doby, ale jako génia, který svým dílem předjímá svou dobu a u něhož lyrysmus, dokonce erotika jeho vlastního díla samy probudily potřebu erotické lásky, jejíž objekt teprve posléze našel v Anežce Schulzové. „Čím větší totiž bylo umělecké vzrušení při práci na tomto díle [Hippodamie, pozn. M. O. a M. P.], tím více jej (...) vzrušovala (...) látka, z níž dílo bylo

²² František Červinka, Zdeněk Nejedlý, Praha 1969, s. 224–233.

²³ Z. Nejedlý, Zdenka Fibicha milostný deník, s. 57–59.

tvořeno. A to byla látka tak mocně a prudce erotická, jako dosud snad v žádném českém díle hudebně-dramatickém. S mocným vzruchem uměleckým probouzí se proto tehdy ve Fibichovi přirozeně i mocný vzruch citový... Tak vzniká ve Fibichovi jeho velká láska let devadesátých."²⁴ V tom Nejedlý nalézá východisko, jak tedy Fibicha zařadit do soudobých, moderních uměleckých proudů, ale zároveň jak ho vyjmout z proudu dekadentního. „Jeho obrat k umění, zpívajícímu štěstí lásky, jenž v něm nastává nyní, (...) nebyl jen obrat za módním heslem nového, moderního umění. Byl i opravdovou potřebou duše čisté, oddané, z níž konečně vytryskl i tento prostý, horký hlas srdce."²⁵ Důsledným vztažením ideje erotismu na všechny skladby celého souboru se Nejedlý snaží integrovat i programní portréty, které nejsou pouhým předmětem lyrických tužeb nebo nálad, jako například galerie erotických ženských typů (panna, žena, milenka, holka, metresa, nevěstka) zakončená čtyřmi obrázky zvířecími (zvířátko, oslík, jepice, svině). Ty se Nejedlý pokouší rovněž zahrnout alespoň do rámce Fibichova láskyplného vztahu k živým bytostem vůbec: „Nemysleme však, že chtěl vlastní obsah sešitu, onu řadu ženských typů, tím, že k nim připojil tato svá zvířátka, snad nějak snížit. Fibichovi vůbec nebylo zvíře tak samozřejmě méně než člověk. Naopak lnul ke zvířatům často více než k lidem. Snad proto, že ta mu jistě nikdy nezpůsobila tolik bolestí a hořkostí jako lidé."²⁶

Vrátíme-li se ještě jednou k již zmíněné recenzi Nejedlého knížky od Vladimíra Helferta, můžeme i zde do jisté míry spatřovat autorův zápas s pojetím Fibicha – výrazné osobnosti, které se dostává do sporu s materiálem, jež předkládá Nejedlý. Helfert nejen věcně poukazuje na nespolehlivost a tudíž nedůvěryhodnost Nejedlého podání pramenů z Fibichovy pozůstalosti a polemizuje se způsobem výkladu Fibichových skladeb, ale pozastavuje se nad tím, že by se významný tvůrce jako Fibich mohl inspirovat takovými „malichernostmi“, „pošetilostmi“ a „titěrnostmi“, takovým „hračkářstvím“, jaké mu představují programové výklady Nejedlého, a pokud se připustí, že ano, neznamená to pro samotnou hodnotu skladeb pranic.²⁷ „Naopak se přiznávám“, píše Helfert, „že u celé řady z Nálad, dojmů a upomínek, jichž jsem si dosud vážil pro jich hudební obsah, budu muset hledět zapomenout na jich programní poznámky, abych tím touto násilnou a nevhodnou asociací si nezkalil dosavadní hudební dojem.“²⁸ Ale ani u Helferta ve stejné době (čtvrtstoletí od Fibichovy smr-

²⁴ Tamtéž, s. 78.

²⁵ Tamtéž, s. 61.

²⁶ Tamtéž, s. 222.

²⁷ V. Helfert, Zdeněk Nejedlý: Zdenka Fibicha milostný deník. Nálady, dojmy a upomínky, Hudební rozhledy 2, 1925–26, s. 99–101, 117–118.

²⁸ Tamtéž, s. 101.

ti vybízelo k hodnotícím úvahám) na jiném místě²⁹ nechybí argumentace erotikou. Zatímco Nejedlý (a předtím Schulzová) vidí právě v „erotickém období“ devadesátých let Fibichův vrchol, Helfert v něm spatřuje obrát k subjektivismu „po době objektivní tvorby, kdy Fibich je veden snahou, vytvořiti nové stylové principy v naší dramatické hudbě (Nevěsta Messinská, Hippodamie) (...) Je to v naší hudbě poprvé, kdy osobní erotika zasáhá tak hluboko do tvůrčí činnosti. (...) Fibich (...) patří již generaci, která nebyla naplněna oněmi nadosobními ideály, nýbrž dovede se oddati svým osobním citům až k dekadentnosti. (...) V tom se opět projevil plnokrevný romantism Fibichův.“³⁰ Tato slova jsou součástí širší založeného výkladu Fibicha jako opožděného romantika v rámci Helfertova pohledu na vývoj české hudby, jehož místo by bývalo bylo vedle Smetany nebo před Smetanou. Helfert tu vychází především ze své charakteristiky a hodnocení struktury Fibichových děl. Proti myslitelskému typu Smetanovu (který Helfertovi zosobňuje ideál uměleckého díla, v němž je novost a krása hudebních nápadů vyvážena „logicky pevným hudebním myšlením“), rostoucímu z klasicismu Beethovenova, představuje mu Fibich romantický typ hudebního myšlení (jako Schumann, Mendelssohn i Wagner), u něhož inspirace („ony překrásné myšlenky“) nejsou vyváženy tvůrčí prací, a to právě v oné době, kdy Anežka Schulzová představuje jeho jediný inspirační zdroj. O „jednostranném romantickém kultu inspirace“ svědčí pak Helfertovi i vnější okolnosti tvorby Fibichovy, v této době překotné skladatelské tempo, a sem vtahuje do hodnocení i Fibichovy *Nálady*. „Fibich znovu prožívá (...) rozkoš horoucích, nezadržitelně propukajících inspirací. Tato doba činí dojem, jakoby Fibich pro stále nové a nové myšlenky ani neměl času organism díla promyslet a pracovat na jeho pevném vybudování.“ Proto, aby uspokojil „rozpoutání inspiračních zdrojů“, zapisuje si mezi velkými díly drobné inspirace v *Náladách*, dojmeh a upomínkách.³¹ Vzhledem k časovému rozsahu našeho příspěvku se tu nelze dále věnovat Helfertovu pojetí dějin hudby a jeho argumentaci,³² z hlediska našeho tématu je ale zřejmé, že erotika tu ve výkladu figuruje jako jedno – nikoliv jediné a nejdůležitější – charakteristikum romantického tvůrce. (Citovaný článek vznikl před recenzí Nejedlého knížky a zřejmě ještě bez její konkrétní znalosti.)

²⁹ V. Helfert, *O Zdenka Fibicha*, *Hudební rozhledy* 2, 1925, s. 37–40.

³⁰ Tamtéž, s. 40.

³¹ Všechny citáty a parafráze tamtéž.

³² „Od tvůrčího zjevu žádám, aby dosavadní komplex hudební tvořivosti obohatil aspoň některou stránkou hudebního myšlení“, píše v úvodu k *České moderní hudbě*, kde formuloval své názory a metodu (V. Helfert, *Prolegomena*, in: týž, *Česká moderní hudba. Studie o české hudební tvořivosti*, Olomouc 1936, s. 1–20, zde 13).

Nejedlého kniha zůstala bez další větší reakce jako součást Fibichova obrazu v povědomí hudební veřejnosti až do šedesátých let. Velkou odezvu a navázání našla až u muzikologů orientovaných na marxistickou teorii odrazu, kdy zejména monografie Jaroslava Jiráka dále prolongovala stanoviska Nejedlého.³³ Fibichova invence, pro niž je v této době typické využívání, přehodnocování i citování motivického materiálu ve více skladbách, a Nejedlého knížka pojmenovávající motivy užití v souboru klavírních *Nálad* se mu nabídly jako úrodné pole pro vyhledávání erotických intonací ve Fibichově díle posledního období, přičemž pojem intonace je tu mnohem blíže výrazové estetice, než jak ho původně formuloval Boris Asafjev.³⁴

Můžeme tedy uzavřít, že Fibichovo dílo obecně před historiky stále klade své otázky, tak jako konkrétně *Nálady*, dojmy a upomínky stále ještě čekají na pochopení především v souvislostech charakteristického klavírního kusu konce 19. století. Podobně i vztah Zdeňka Fibicha a Anežky Schulzové, žitý jako jednota života a díla a podle všeho vysoce stylizovaný, očekává svou interpretaci v dobovém kontextu, což ovšem není záležitost výhradně muzikologická.

Marta Ottlová–Milan Pospíšil
Ústav pro hudební vědu Filozofické fakulty UK
Praha

³³ Jaroslav Jiránek, Zdeněk Fibich, Praha 1963. Také Hudcova monografie (cit. v pozn. 4), vyznačující se pečlivě provedeným průzkumem pramenné základny jinak v tomto směru, setrvává na stejných pozicích. Pro Jarmilu Brožovskou jsou pak *Nálady* „pravá to škola hud[ebního] realismu“ (J. Bá., Zdeněk Fibich, in: Československý hudební slovník osob a institucí, sv. 1, Praha 1963, s. 313–318, zde 314).

³⁴ Srov. Boris Vladimirovič Asafjev, *Muzykaľnaja forma kak proces*, Moskva 1930, v překladu Bedřicha Jičínského, *Hudební forma jako proces*, Praha 1965.

Dagmar Bliimlová

EROTIKA V DENÍCÍCH LADISLAVA HOFMANA

Heslo Ladislav Hofman (1876–1903) ve sporadických historiografických připomenutích „dědičně“ doprovází klauzule „nejnadanější žák Jaroslava Golla“. Vědě historické, o literární historii nemluvě, tak uniká skutečnost, že tento zvláštní historik žil a tvořil s „duší utrpením zjemněnou“ a „jako struna napjatou“.¹ Tím si vlastně sám zavinil svou nepatřičnost jak v hájemství vědy, tak i ve sféře umění. Pro účel daného příspěvku jsou rozhodující následující skutečnosti. Ladislav Hofman celou svou bytostí toužil „pouze“ po dvou věcech: po velkém díle, které zůstane provždy jako důkaz jeho fyzické existence, a po velké lásce, takové, kterou lze oponovat relativitě. V životě vyměřeném sedmadvaceti lety se však prvního pouze dotkl a s druhým se minul zcela. Tady přichází ke slovu další důležitá skutečnost. Aby „nezanikl jako kapka“, psal o všem, co kdy zasáhlo jeho rozum i duši, deníkové svědectví, důkaz, „že jsem byl.“² Řada deníkových

¹ Státní ústřední archiv Praha: Fond Ladislav Hofman, deník z roku 1901. Viktor Dyk, Hofmanův přítel a jeden z editorů posmrtného vydání jeho sebraných spisů, v předmluvě k jejich druhému dílu z tohoto citátu vychází při hodnocení podstaty Hofmanova tvůrčího naturelu. V. Dyk, úvodní studie in: L. K. Hofmana Sebrané spisy II, Praha 1905, s. XXV.

² SÚA Praha: Fond L. Hofman, Notýsek z Brna 1903. Nedlouho před svou smrtí, 20. července 1903, napsal na Špilberku báseň, jejíž těžiště tvoří prostřední sloka:

„Ach Bože, Bože můj, a ve mně přece jen
plá tolik žhavých sil,
a duši stravuje ta touha vášnivá
dokázat, že jsem byl!“

Ona po celý život pocíťovaná touha dokonale souzní s principem, který k psaní deníku-svědectví vedl ruskou malířku žijící ve Francii, Marii Baškircevu. Její deník byl vydán v Paříži roku 1884 a seznámení s ním bylo pro Hofmana velice významnou inspirací. Oba dva díly Deníku přeložila do češtiny Marie Gebauerová, Hofmanova přítelkyně. Vyšly Ottovým nákladem v letech 1907 a 1908. Posmrtné edice Hofmanových deníků v rámci jeho sebraných spisů se kromě již zmiňovaného V. Dyka ujali Julius Glücklich a Kamil Krofta, kolegové ze studií a přátelé L. K. Hofmana. Sebrané spisy vyšly ve dvou dílech v letech 1904 a 1905. Konkrétně v deníkových záznamech však svými zásahy postupovali s takovou „pietou“, že z textu vyřadili podstatné pasáže a zásadně tím narušili vlastní Hofmanův záměr, totiž podat kontinuální svědectví o vnitřním životě člověka konkrétní doby. V. Dyk se s Hofma-

záznamů se počíná již roku 1888 a vede až k poslednímu notýsku psanému v Brně, kde na podzim roku 1903 podlehl rodové nemoci, souchotinám. Hofman nebyl jediný, kdo si v poslední třetině 19. století psal deník. Patřilo k dobové atmosféře činit z prožitku objekt vlastního zkoumání. Deníky tohoto typu si psal jak univerzitní profesor světového jména Václav Tille, tak i deníkový „maniak“ Otakar Theer. První se programově včleňoval do duchovního směřování Evropy, druhý činil totéž, ovšem se zřejmým inklinováním k exhibici.³

Proč psal nepřetržitý deník svého života Ladislav Hofman? Protože Ogarjovovo heslo „Nado projasnit sebja i svoju ličnost“, které přejal z Ruského věstníku a postavil do záhlaví svých deníků, vzal za své s vážností pro sebe typickou a s důslednou věrností. Sám se jako historik vždycky snažil přiblížit co nejvíce samé podstatě života i skutků historických osobností, jimiž se zabýval. Jeho deníky jsou výrazem vědomě obráceného postupu. Historik, který umělcovou intuicí i vědomím dědičné zatíženosti prožívá relativitu lidského bytí, programově zanechává svědectví. V tomto smyslu je cennější než obraz dobových reálií mapa jeho intimního života, která z nich vyrůstá a překračuje je.

Základní směřování vzniklého unikátního obrazu je tradiční: venkovský chlapec se začne eroticky probouzet za gymnaziálních studií ve městě, jež je sice méně přehledné než domovská obec, nicméně i tady existuje systém bariér, který se začne rozpadat až příchodem do „velké“ Prahy. Bezprostřední kocovinu po prvních zkušenostech z obligátního veřejného domu lze však zpravidla vyrovnat: racionality, ironickým úsměškem, nejlépe však perspektivním, citem podloženým vztahem. Podle svého naturelu tak zvládali tato úskalí všichni. Ne tak Hofman. Příběh jeho erotiky je permanentně zraňující a svou nenaplněností neskonale smutný. Budeme-li se ptát po příčinách, zjistíme následující: prapříčinou neschopnosti včlenění se do běžného modelu vztahů je jeho neotřesitelný idealismus. Ten má dva zdroje – výchovu v silné víře a příliš časně a příliš důsledně vnímané literární obrazy lásek.⁴ Přičteme-li k uvedeným

novým odkazem osobně vypořádal především v Slově úvodním k románu Konec Hackenschmidův, který je Hofmanovi věnován.

³ Deníky Václava Tilleho i Otokara Theera jsou součástí jejich archivních fondů v LA PNP v Praze. Je zajímavé, že na rozdíl od důvěrných Hofmanových přátel to byl právě Theer, kdo pochopil Hofmanovo svědectví doby a konfrontoval je s básnickým hlasem Karla Hlaváčka. O. Theer, *Dvě postavy (Karel Hlaváček–Ladislav Hofman)*, Umělecká Beseda 1908, s. 228–233.

⁴ Vztah k Bohu je důležitou a velmi dynamickou složkou Hofmanovy osobnosti. Jeho kořeny je třeba hledat v silném katolicismu rolnické rodiny, z níž pocházel, a v náboženském specifiku východočeské obce Černilov, známé právě historicky podmíněným soužitím katolictví a protestantismu, kde prožil své dětství.

souvislostem známou skutečnost zvýšené smyslové i smyslné zjitřenosti souchotinářů, vyvstane před námi obraz chlapce, který pro celý budoucí život, navzdory všem peripetiím vztahu k náboženství, přijal za své dělení všech věcí na „čisté“ a „nečisté“. Toto rozdělení je vzápětí dotvrzeno estetizovanou erotikou obrozenecké četby. Hálek a Třebízský, které asi nejvíc četl ještě před příchodem na gymnázium, nabídli vytržení nad „oblými lokty“, „plnými rameny“ a „sklopenými řasami stápějícími žár“. Pak přišla ruská literatura a v jejím čele – opět příliš brzy – Pečorin. Tady už měla erotická vášeň spád kavkazských úbočí. Už se na ni dalo umřít.⁵ Jinak ovšem čte Lermontova ten, kdo poznal realitu základních vztahů lidského světa, a jinak ještě ani ne patnáctiletý romantik, který opět s typickou věrností jednou provždycky přilne k výchozímu obrazu básníků, v němž milostná vášeň musí být měřena velikostí smrti a velikostí krásy. V tomto okamžiku je rozhodnuto. Hofman nemůže nikdy být „šťastným“ mužem. Přesto se donkichotsky vydá vytvořený obraz dobývat. Jeho průvodci budou jednak zkušenost „šťastnějších“ přátel, jednak renanovský úšklebek francouzské literatury a konečně občas i berlička literatury odborné.

Ouvertura tohoto klání se odehraje ještě před příchodem na univerzitu do Prahy, ve městě gymnaziálních studií, v Hradci Králové. To, co vyplňuje tehdejší Hofmanův erotický svět, je permanentně variované „lehké a houpavé koketování pouliční“. Výsledkem jeho koncentrování je pak „nevolný a hladový cit“⁶. Pražské prostředí způsobilo jeho uvolnění. S programovou analýzou mu Hofman vychází vstříc: „Co je ‚nemravným‘ v tělesném obcování muže a ženy? Uvědomme sobě nejprve věc samu: máme pohlavní orgány, abychom se rozmnožovali, to je bez odporu jejich účel. Proč to se však neděje také tak mechanicky a lhostejně, jako např. prosté stisknutí rukou? K čemu ono podráždění a nervová ‚rozkoš‘? Proč máme pohlavní pud?“ To jsou otázky, které Hofmana silně znepokojují. Odpovědi nenalézá a sebedůkladnější rozbor nevyřeší jeho konkrétní situaci. „Je to odpor potlačované krve?“ ptá se tedy dále po příčině svých „prudkých a ostrých“ záchvatů touhy po ženě. Je obdivuhodné, jak přesně si ve svých třidvaceti letech uvědomuje, že „nevykročí-li z těchto mezí života čistě knihového, imaginárního života–neživota“, bude zničen. Jasnozřivě předvídá, a přesto se nevzdává. Sporné zkušenosti z „bordelů“ ale „přiliv prudkých žádostí tělesných“ také neřeší. Hofman ví, že je „neschopen obětovat i to formální, co ještě zbývá“ z jeho nevinnosti, prosti-

⁵ Ke vztahu L. Hofmana k ruské literatuře srov.: Dagmar Blümllová, *Strasti serdca Ladislava Hofmana*. Nic víc než pokus o ruský portrét českého historika, in: *Ná/prů/po/zor na Rus*, Tanvald 1996, s. 95–106.

⁶ SÚA Praha: Fond L. Hofman, dopisy L. Hofmana Janu Malířovi z roku 1895.

tutce.⁷ Je to opět literatura, v níž hledá ošidný klíč. Měří svou situaci Mussetovými slovy o tom, jak velké je štěstí obětovat mládeneckou čistotu lásce. „Potřebuji něco intimního a důvěrného, zasnoubení duše i těla, slití obou... jsou to divné dojmy, jaké si z bordelů odnáším – hnus nebo smutek a obé stejně hluboké, stejně mučivé.... zajímavé je, že i na prostitutce jeví se můj cit estetický: nebaví a nevábí mě ani tak ta dekoltáž, formy prsou a boků, jako spíše zrak, výraz tváře a úsměv“. Tímto kritériem ostatně vždycky s citem, pozorností, úctou i něhou hodnotil desítky objektů svých milostných toužení, z nichž mnohé se možná nikdy nedozvěděly, v jak vážné hře byly královnami. Nejen jim, ale i prostitutce se dostalo poetického vyjádření:

„to všecko divně roztesknilo
mou duši smutkem tísnivým.
Věř, ztracená, mně k pláči bylo
nad krásou Tvou a srdcem Tvým...“⁸

Nejen estetický pohled, ale i usilovná tendence analyzovat bránila přirozenému běhu věcí. „Bude to jednou zajímavá kapitola, až se uzavře,“ napsal zdánlivě chladnokrevně za zkroceným konstatováním, že „zlý démon člověka, pohlaví, mě sužuje tuto dobu systematicky jak nikdy dosud“.⁹ Začarovaný kruh, v němž smutně a statečně nepřestával hledat „Marianu“. Literární hrdinku Bourgetova Žáka nepřestane hledat ani po rádobě cynicky akcentovaném montaigneovském termínu „vyprazdňování nádob“. Myškin a Pečorin však svádějí svůj duel především. Jasněji řečeno, to především ruská literatura zahltila Hofmana ideálem s hloubkou a velikostí krásy. S literaturou francouzskou, jež zpravidla „kazila“ jeho generaci, by se vyrovnal snáz. Tato je však neporazitelná. Tady vidíme příčinu toho, co sám Hofman několikrát nazval „zlým osudem“, co ho děsilo na vizi zvyku manželství i v přílišné smršti některých svých lásek–nelásek.

Když ve svém posledním notýsku z Brna vzpomíná „Na to, co kdysi bylo“ a především „co vše mohlo být,“ vědoucne připojuje: „i na to, co tak záhy mě přišlo otrávit.“¹⁰

⁷ SÚA Praha: Fond L. Hofman, deník z roku 1898.

⁸ Tamtéž.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ SÚA Praha: Fond L. Hofman, Notýsek z Brna 1903. Karel Krejčí mluví o generaci, která byla „do značné míry formována literaturou“ (K. Krejčí, Bourgetův Žák a Hackenschmid, in: týž, Česká literatura a kulturní proudy evropské, Praha 1975, s. 361.) Sám Hofman problém formuluje pregnantněji: „jsem zkažen četbou a to i četbou co do obsahu i četbou vůbec: četl jsem záhy, příliš a stále ...a to čtení mě nyní drtí, teď se mně mstí mé zničené chlapectví

Tím poznáním uzavírá nejen tragický kruh svého osudu, nejen modelové trauma „citové výchovy“ své generace, ale názorně ukazuje obecnou tragiku a velikost neoblomné věrnosti ideálu.

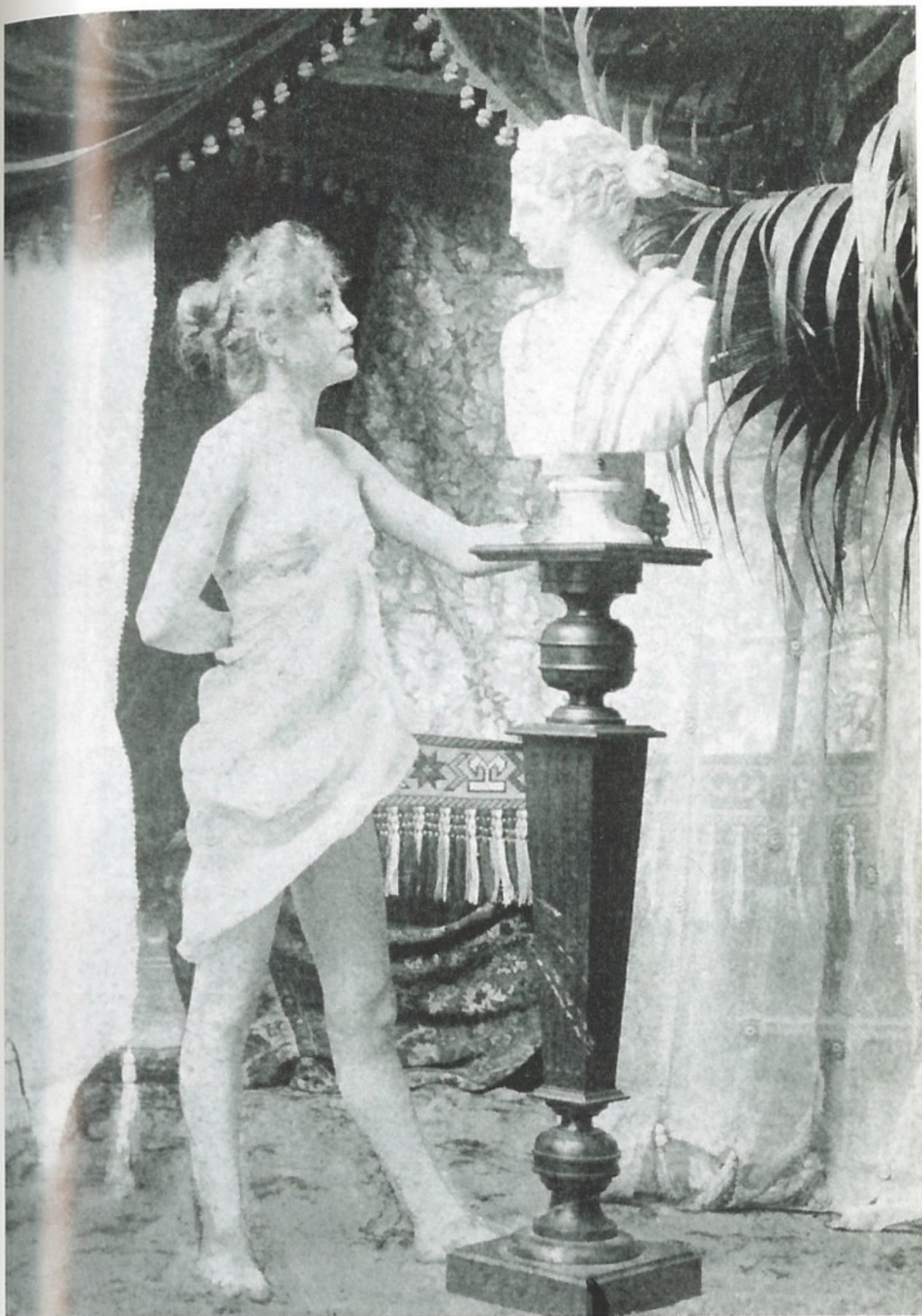
Dagmar Blümllová
Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity
České Budějovice

1. Paul Nadar, portrét neznámé umělkyně, kolorováno, kolem roku 1885

2. Neznámý autor, Dívka s květy, kolem roku 1890

3. Neznámý autor, ateliérové aranžmá s napodobením přírody, kolorováno, polovina stereofotografie, kolem roku 1900

4. Neznámý autor, aranžmá s vůní Orientu (ze souboru z Lidové zpěvní síně U Palmů ředitele Karla Samce), kolorováno, celá stereofotografie, kolem roku 1900

5. J. Petrák, modelky, kolem roku 1903 (?)

6. Neznámý autor, Detek múzy, kolorováno, polovina stereofotografie, kolem roku 1865

7. Neznámý autor, aranžovaná scéna z veřejného domu (?) kolorováno, polovina stereofotografie, kolem roku 1865

8. Neznámý autor, aranžovaná scéna – předčítání z milostného románu (?), kolorováno a malířsky doplňováno, polovina stereofotografie, kolem roku 1865

9. Neznámý fotograf, „Fotograf a jeho múza“, kolem roku 1865

10. Neznámý autor, dobová pornografie, kolem roku 1888

11. Neznámý autor, Koupel u vodopádu (ze souboru z Lidové zpěvní síně U Palmů ředitele Karla Samce), kolorováno, polovina stereofotografie, kolem roku 1900

12. Ateliér Wolff (Frankfurt nad Mohanem), Gustav Frištenský, kolem roku 1904; hold mužské kráse obdivovaného českého sportovce

13. Neznámý fotoamatér, Autoportrét (?) s modelkou, kolem roku 1900; jde pravděpodobně o příklad fotografování jako milostné přede hry

14. Alfons Mucha, Ležící model v ateliéru, kolem roku 1898

15. Neznámý autor, umělecký akt podle klasických vzorů, kolem roku 1865

16. J. Jindra, kompozice k prvnímu výročí samostatné republiky, 1919; fascinující propojení všech národních atributů s alegorickou postavou Svobody

Josef Blüml

ŽENA JAKO INSPIRACE HISTORIKA JOSEFA ŠUSTY

Četba spisů Josefa Šusty je vždycky velkým zážitkem. Byl to historik-umělec, jehož dějepisecké nadání je srovnatelné s talentem jeho generačních druhů – Maxe Dvořáka, Josefa Pekaře a předčasně zemřelého Ladislava Hofmana. Z mladších českých historiků se mu hloubkou historického myšlení a jazykovým stylem vyrovná pouze Zdeněk Kalista.

V Šustově díle zaujmou skvěle vykreslené portréty žen. Málokterý český historik tak dokonale porozuměl ženské duši a dokázal své poznání tak výstižně vyjádřit slovem. Skrytá tajemství něžného pohlaví Šusta podhaloval nejen racionální úvahou, ale především zvláštním instinktem nevšedního pozorovatele života. Od dětství si Šusta žárlivě střežil osobní svobodu a život bral jako velké dobrodružství, které je třeba uchopit celou bytostí, všemi smysly. Můžeme o něm bez nadsázky říci, že byl znalcem ve věcech lásky a dovedl patřičně ocenit ženský element v dějinách.

Místem historikova dětství je půvabná Třeboň, kde někdy v roce 1887 začal třináctiletý chlapec snít o tom, že se stane básníkem. První klukovské veršičky malého gymnazisty byly na světě a jen jakoby mimochodem se tu mihne dráždivý přísvit dívčích očí.

Studentská na výletu (1887)

Páni bratři, pojdte pít,
pivo se už pění,
nad to dobré pivečko
nic lepšího není.

K přípitku si ťukneme,
v sklenic divém střetu
píseň si zanotujeme
vždyť jsme na výletu.

To pivečko jak malvaz
to nám žízeň chladí

nám dovolen každý žert
vždyť jsme ještě mladí.

Za vědou se honíme
my ve školách dosti
proto pustíme uzdu teď
ryčné veselosti.

Ať žije to pivečko
hezkých dívek hledy
ať žijou profesoři
a i všechny vědy.

Připijme my vesele
teď celému světu
a „na zdar“ provolejme
příštímu výletu.¹

Po prázdninách roku 1887 odešel Šusta na vyšší gymnázium do Českých Budějovic. Vzdálen od domova, dostal se do společnosti zkušenějších spolužáků, kteří už měli dokonce zážitky s prodejnou láskou. Jeden z nich se také záhy pokusil zdomácnit tehdy čtrnáctiletého chlapce v nevěstinci. „Franta nás zavedl za jatkami do veřejného domu zcela lůzovitého příděchu, kde mne takřka v horečce se chvějícího hlučně uvítala přistárlá, do široka vykynulá děvka se zákalem na jednom oku. Jakmile mne chtěla k sobě přitisknout, zachvátilo mne takové nechutenství, že jsem nejen z brlohu utekl, klobouk tam nechávaje, nýbrž na ulici mi žaludek překypěl zcela jako při prvním kouření. Bylo to právě na den mých čtrnáctých narozenin a epizoda mi zanechala tak silný odpor, že jsem jako gymnasista již nikdy o prostředí prodejné lásky nezavadil.“²

Tato příhoda ovšem neznamenal definitivní konec Šustova zájmu o toto prostředí. S ženou-prostitutkou se často setkáváme zejména v jeho Vzpomínkách. Jak rozkošně uměl psát o všelijakých těch nevěstincích, bordelech, brlozích, doupatech, dupárnách a zapadáčcích nevalné pověsti!

Čtyři roky na gymnáziu v Budějovicích (1887–1891) dále plynuly ve znamení skládání milostných veršů pro kamarády a v nevinných výletech, procházkách a promenádách s dívčí společností po městě a jeho okolí. Tehdy se Šusta spřátelil se sličným mladíkem z vyššího ročníku Ferdinandem Čenským. Hochova jemná krása a něžná plachost vzrušovala

¹ Státní ústřední archiv v Praze: Fond Josef Šusta (Vlastní práce – básně), karton 33.

² Josef Šusta, *Léta dětství a jinošství*, Praha 1947, s. 147.

našeho budoucího historika natolik, že mu přítel dočasně nahradil přirozený citový sklon ke světu ženství. „Můj přátelský poměr k Čenskému splýval patrně v jedno s neuvědomělým ještě prvním rozehráváním erotických strun v mé duši, jež působilo, že jsem byl tak šťasten, mohl-li jsem mu při večerní procházce ovinouti ruku kolem pasu a cítil teplo jeho těla, mohl-li jsem při koupeli obdivovati jeho měkké, vskutku trochu feminilní údy; žárlil jsem na jeho lásky, ale diskutoval s ním vášnivě o jejich nejúčelnější strategii a lámal si hlavu vskutku tím, jak bych mu nejlépe dopomohl k úspěšnému randíčku, před nímž však on v poslední chvíli zpravidla plaše ucouvl, takže mnou zcela cyranovsky skládané lístky v tanečních hodinách zpravidla zůstávaly neodevzdány. Sám jsem tehdy neměl v dívčím světě ještě žádného ideálu; vřelý vztah k příteli mne úplně sytil.“³

Čenský odešel po prázdninách roku 1890 do Prahy studovat práva. V létě následujícího roku však nečekaně zemřel. Smrt přítele se Šusty těžce dotkla. Poprvé vědomě pocítil nelítostný dech smrti, která mu vyrvala blízkého přítele v plném rozpuku mládí, a zároveň si uvědomil, že bezstarostný čas dětství a jinošství nenávratně uplynul. S pietou uchoval několik Čenského dopisů, které jsou pozoruhodným svědectvím studentského života na přelomu osmdesátých a devadesátých let minulého století, a to především v záležitostech milostných. Uvedme si ukázkou z této korespondence. Čenský píše: „Ó Praha je moc krásný město! Ostatně holky jsou tu jako v Budějovicích a já dosud říkám s Háchou, že nestojí za nic, poněvadž jsou děravé. Já tu vedu život asi tak jako jsem si jej v Budějovicích představoval. Obyčejně se sejdeme s Emilem Háchou k loudání se po ulicích, a když nás to omrzí, jdeme na pivo, a když nás i to omrzí, jdeme každý svou cestou domů, Hácha obyčejně ještě doprovodit svou sestřeničku, do které, jak se mi aspoň zdá, je nák celý pryč. Ostatně mnoho zábavy zde není – to běhání po Příkopech, divadlo a někdy zábava taneční. Každý z nás Budějovičáků přišel skoro k náhledu, že tam byl veselejší a zajímavější život. Ty tančírny se již nevrátí!! A což ty komedie, jaké jsme mívali s těma holkama! Přál bych si vyjít s Tebou v 6 hodin do loubí, jako jsme jindy chodívali. Snad dá Alláh, že se tam přece dostanu. Co dělá štápkooká V., Wild. kozodržná, ale hlavně naše stará a lepovlasá Veselá?“⁴

Na podzim roku 1891 začínají Josefu Šustovi léta učňovská a vandrovnická. Studuje na univerzitě v Praze, poté na Institutu pro rakouský dějepyt ve Vídni a konečně absolvuje studijní pobyt v Římě. Stačil vykonat i vojenskou službu jednoročního dobrovolníka. To vše zaplnilo celá devade-

³ Tamtéž, s. 158–159.

⁴ Dopis Ferdinanda Čenského Josefu Šustovi datovaný v Praze 16. 11. 1890. SÚA: Fond Josef Šusta (Dopisy Ferdinanda Čenského Josefu Šustovi), karton 2.

sátá léta (1891–1899). V roce 1891 napsal obsáhlejší báseň s názvem *Dusno vzpomínek*, která začíná těmito verši:

Na duše mojí dům
sníh první pad,
na oknech duše mé
mráz první ledové
nasázel krystaly.⁵

Hlásí se zde teskná a melancholická nálada, která zasahuje historikovu duši a celou osobnost, jinak ovšem výrazně racionalisticky založenou.

Devadesátá léta jsou pro Josefa Šustu časem nezapomenutelným. Šťastná léta univerzitních studií, cesty do cizích zemí, zejména do milované Itálie, intenzivní četba světové literatury, připomeňme jen Puškina, Lermontova, Maupassanta, Nietzscheho, Ibsena, D'Annunzia atd. – a také milostná dobrodružství. Dvacetiletý mladý muž velmi citlivě vnímá svět žen a naslouchá vášnému hlasu něžného pohlaví ve všech jeho polohách.

V Praze na univerzitě se Šusta seznámil s Maxem Dvořákem, budoucím historikem umění, s nímž ho potom poutalo celoživotní osudové přátelství. Jsou to zcela sourodí duchové, oba narození v roce 1874. Nikomu jinému už nikdy Šusta nesvěřoval svá tajná přání, sny a touhy, než právě milovanému Maxovi. Tenkrát v devadesátých letech se to týkalo především žen a záležitostí milostných. Mnohé se dovídáme z bohaté a jedinečné Dvořákovy korespondence příteli Šustovi. Dvořákovy dopisy mají osobité kouzlo a půvabný styl, což můžeme posoudit i z této ukázky z roku 1893: „Ach, Bože, milý pane Pepíku, nemůžete si představit, jak jsem teď zamilován. To přesahuje všechny meze. Nejím mnoho, nespím a hubnu samou láskou. Nepřeju Vám, milý příteli, aby se Vám něco podobného přihodilo. Není to k smíchu, je to spíše k zbláznění. Objekt mé horoucí lásky jmenuje se Marietta. Je vám to blondýnka; vlasy jako stříbrošedé hedvábí, tak jako se nosilo mnoho v empiru, oči modré jako nebe na východě před západem slunce, a postava – neviděl jsem nikdy lepší, krásnější. Nepřeháním. Pro Mariettu bych provedl největší hloupost! Víím, že se smějete, ale kdo za to může, že mi osud udělil tak zamilovanou povahu. Apajuna to byla komedie, Angelika hračka, caprice, ale Marietta to je mysterium.“⁶ Exotická jména, která přátelé dávali objektům své milostné touhy, označují česká děvčata, převážně z Prahy. Je velká škoda, že na tyto Dvořákovy dopisy nemáme Šustovy odpovědi. Souzněly by jistě stejnou tóninou.

⁵ Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze: Fond Josef Šusta (Varia).

⁶ Dopis Maxe Dvořáka Josefu Šustovi datovaný v Kopidlně 9. září 1893. Max Dvořák, *Listy o životě a umění*, Praha 1943, s. 18.

Šustova korespondence se ztratila někde ve Vídni, kde Dvořák působil jako profesor dějin umění.

O rok později, v roce 1894, kdy je oběma přátelům dvacet let, už píše Dvořák svému kolegovi na vážnější téma. „Nepoznáte již snad ani mne a já nepoznám Vás. Prožil jsem mnoho a zvažněl jsem snad poněkud, ale těžko o tom psát. Smrt je jen nepodařený vtip, ale život je umírání. Vše tu zvolna odumírá, mládí, iluze, láska atd. Štěstí je předsíní k bolesti a cit je rafinovaná bezcitnost. Jen v chimérách je štěstí, skutečnost nikdy nebláží. A tak žít od narození do smrti a honit se za sny – to je všecko.“⁷ Pocity deziluze a zmaru často provázely citlivého Dvořáka, který měl nepevné zdraví a také skutečně předčasně zemřel v sedmačtyřiceti letech. I Šustu v té době zasahují depresivní pocity „stárnutí“. Je to čas „rozkvetlých smutků“, které tak sugestivně zaznívají v mámivé melodii veršů básníka Karla Hlaváčka, mimochodem narozeného ve stejném roce 1874 jako naši přátelé.

Kouzlo žen bude ovšem i nadále přitahovat oba historiky. Romantická vize ideální dívky ale ustoupí strážlivějšímu pohledu na milenku a ženu. Dejme naposledy slovo Maxu Dvořákovi, tentokrát dvaadvacetiletému, v roce 1896: „Hovořival jsem u tety časem se slečnou. Bylo jí 24 let, měla pikantní obličej, dobrý vkus a značný stupeň inteligence. Předěšlý týden mluvili jsme o volné lásce, kterou jsem já, jak přirozeno, hájil a dokazoval, že je proveditelná. Slečna Gisela tvrdila proti tomu, že sňatek je jediná forma, v níž ospravedlňují muži a dovolují ženám neplatonickou lásku. V hovoru se mne potom zeptala, kolik jsem měl již neplatonických poměrů. Odpověděl jsem dle pravdy. ‚A kolik vy?‘ zeptal jsem se. ‚Žádný‘, odpověděla mi. V sobotu dozvěděl jsem se, že měla již mnoho neplatonických poměrů. Naše přátelství tím rázem přestalo. Poznal jsem, že měla pravdu. U mužů rozumí se každý sexuální čin sám sebou, nikdy o tom nemluví, ale u ženy odpouštíme jej jen v manželství.“⁸

Když Josef Šusta ve svých Vzpomínkách popisuje přípravu na doktorát, nevyhne se ani líčení pocitu muže, kterého zasáhne poprvé hluboký milostný cit. Bylo to na sklonku devadesátých let, kdy čtyřadvacetiletému historikovi zkřížila cestu za úspěšnou kariérou skutečná erotická vášeň. Šusta píše, že do té chvíle se mu volání milostné touhy ještě živelně nepřihlásilo. Vedl prý sice s přáteli nekonečné diskuse o lásce s přemoudrým nebo prezíravým úsměvem mladíka, který již prošel mnohým ohněm.

⁷ Dopis Maxe Dvořáka Josefu Šustovi datovaný v Roudnici 25. září 1894. M. Dvořák, c. d., s. 30. Srov. deníky historika Ladislava Hofmana. Ladislav Hofman, Sebrané spisy I, II, Praha 1904–1905.

⁸ Dopis Maxe Dvořáka Josefu Šustovi datovaný v Roudnici v dubnu 1896. M. Dvořák, c. d., s. 36–37.

Veršoval o ženách a vášni v obvyklých zvonivých obratech a snažil se pak ve svých básních i v próze o zcela cynické uchopení této věčné látky. Ale byla to prý jen povětšinou vyčtená moudrost, a zachvěla-li se tu a tam pod šlehem dívčího nebo ženského zraku a úsměvu vskutku v jeho srdci přirozená struna nenasycené touhy a ozval-li se v ní silnější odraz některého příležitostného styku se sličným pohlavím, byla to vždy jen zcela planá přehánka, která nikdy nezasáhla do hlubších oblastí citění.⁹

Tentokrát to bylo ale jiné. Štíhlý půvab Poldičky Mouralové z Třeboně a působivý pohled jejího zasněného tmavého oka se stal Šustovi osudným. V roce 1901 se s ní oženil a šťastné a harmonické manželství vydrželo až do jeho smrti v roce 1945.

V roce 1914 překvapil Josef Šusta, tehdy čtyřicetiletý univerzitní profesor všeobecných dějin, své přátele románem *Cizina*. Děj se odehrává v italském prostředí a dílo nese výrazné autobiografické rysy. Je v něm řada milostných scén a úvah o ženách, mužích a lásce. Autor zaujme líčením různých podob milostného vztahu. Setkáme se zde s čistou nevinností panny, láskou vzdělané, zralé aristokratky, ale i s prostitutkami a prodejnou a zvrhlou láskou tragického přídechu.¹⁰

Za druhé světové války psal Šusta své vzpomínky, které mu jistě v těžké době pomáhaly žít. Podal v nich sugestivní obraz společenského a intelektuálního života Třeboně, Českých Budějovic, Prahy, Vídně a Říma v osmdesátých a devadesátých letech 19. století. S velikou upřímností a zcela plasticky vylíčil své životní osudy na pozadí událostí tehdejší doby. Jak jsme viděli, nechybí tam ani silná milostná nota, kterou vnímavý Josef Šusta nijak nepotlačoval, ale naopak přijímal jako vzácný dar života. Naštěstí pro něho samého i pro jeho dílo.

Josef Blüml
Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity
České Budějovice

⁹ J. Šusta, *Mladá léta učňovská a vandrovní*, Praha 1963, s. 354–355. Srov. Zdeněk Kalista, *Po proudu života* (2), Brno 1996, s. 301n.

¹⁰ J. Šusta, *Cizina* (román), Praha 1914.

PROTICELIBÁTNÍ TENDENCE V DÍLE ZBĚHLÉHO FARÁŘE JOSEFA ŠACHA

V posledních letech, se vzrůstem zájmu o dějiny každodennosti, dochází i ve střeoevropském prostoru k odklonu od „velkých“ dějin a k pronikání do nejintimnějších sfér života předchozích generací. Po poměrně již „tradičních“ dějinách ženských se dnes dějiny pohlaví rozšiřují i na dějiny mužské¹ a také dějinám kněžského celibátu začíná být věnována pozornost z hlediska historicko-sociální reflexe a nikoli pouze sebereflexe kněžského prostředí.² Nicméně náš příspěvek nechce přinášet obsáhlé soudy o celibátu, jeho významu či nesmyslnosti a škodlivosti. Naším cílem je nahlédnout na tuto skutečnost očima jednoho jediného účastníka, venkovského faráře Josefa Šacha, jak se v jeho životě i tvorbě těsně po skončení první světové války projevila.

Polozapomenutá osobnost katolického faráře, kulturního historika, spisovatele a poté i ženatého vrchního železničního komisaře JUDr. Josefa Šacha (1886–1974) je v mnohém zajímavá, neboť svými životními osudy kopíruje, ale i mění prototyp vzdělance české společnosti konce 19. a první poloviny 20. století. Chudé prostředí poskytovalo jen málo možností vyššího vzdělání, a tak se také Josef Šach po maturitě na benešovském gymnáziu ocitl v arcibiskupském semináři v Praze. Již za studií publikoval své první příspěvky v Českém lidu. Po absolvování semináře působil jako kněz v rodném kraji a další literární směřování – tentokrát umělecké – se projevilo až v době první světové války, kdy pod vlivem jeho služby v armádě (polní kurát) vzniká jeho práce *Idylické obrázky z pole* (1916).³

¹ Zatím nejreprezentativněji *Männergeschichte – Geschlechtergeschichte: Männlichkeit im Wandel der Moderne*, ed. Thomas Kühne, Frankfurt a. M. 1996.

² V českém prostředí zůstává dosud nejlepší práce A. Soldát, *O bezženství duchovních po smyslu Kodexu práva kanonického*, *Časopis katolického duchovenstva* 60 (85), 1919, s. 10–19, 136–148, 199–213, 311–319, zabývající se však spíše teoretickou problematikou než skutečným stavem. Z cizojazyčné literatury jmenujme alespoň Edward Geoffrey Parrinder, *Sex in the World's Religions*, New York 1980.

³ Osobnost Josefa Šacha je literaturou téměř nezpracovaná, některé časopisecké zprávy (recenze apod.) lze nalézt v jeho pozůstalosti v LA PNP Praha-Staré Hrady, základní literaturou k němu však zůstává předmluva inventáře fondu Karol Bílek, *Josef Šach (1886–1974)*, Praha 1979.

Nový impuls dal Josefu Šachovi převrat roku 1918 a vznik Československé republiky, který je spjat i se změnou v postavení církve u nás. Nelze říci, že by požadavky Jednoty katolického duchovenstva, která po zhroucení oficiální struktury církve na našem území převzala iniciativu, byly zásadně něčím novým. Vlastně můžeme říci, že se od požadavků Katolické moderny, jak je kolem roku 1900 formulovali Xaver Dvořák, Sigismund Bouška, Jindřich Šimon Baar a Karel Dostál-Lutinov, vůbec neliší. Pokud Katolická moderna, ovlivněná v tomto ohledu spíše než vírou národně-buditelskými snahami českých kněží minulého století, prosazovala zmodernizování církve, českou liturgickou řeč, zdobrovolnění celibátu a zlepšení sociálního postavení i vzdělání kněžstva,⁴ cíle Jednoty nebyly jiné. Ani jiné, vzhledem k jejímu vedení v čele s J. Š. Baarem⁵ a X. Dvořákem, být nemohly. Návrh reformy, snažící se – byť snad opožděně – reagovat konstruktivně na úpadek náboženské víry v liberalistickém 19. století,⁶ byl Jednotou předložen papeži Benediktu XV. Jednání o jeho šesti bodech – 1. zřízení českého patriarchátu, 2. rozšíření církevní samosprávy a možnost podílu laiků v ní, 3. úprava patronátního práva a obsazování far, 4. návrh na liturgii v lidovém jazyce, 5. úprava kněžského studia a výchovy, 6. zdobrovolnění celibátu⁷ – však bylo v Římě neúspěšné. V září 1919 byl novým pražským arcibiskupem jmenován František Kordač, odpůrce reformy, který v lednu 1920 Jednotu katolického duchovenstva rozpustil. Část dosud exponovaných kněží se stáhla do ústraní, část založila Církev československou, v níž si, byť se ztrátou apoštolské posloupnosti, splnila většinu svých požadavků.⁸

To však není případ Josefa Šacha, který se teprve tehdy pustil do donkichotského boje s větrnými mlýny, ačkoli i on měl de facto již zadní vrátka otevřena, neboť od konce války studoval na právnické fakultě. Zdálo by se

⁴ Jaroslav Kadlec, *Přehled českých církevních dějin 2*, Praha 1991, s. 231. Viz též Jindřich Šimon Baar–František Teplý, *Na obranu reformního programu Jednoty katolického duchovenstva československého*, Praha 1920; Miloslav Kaňák, *Z dějin reformního úsilí českého duchovenstva*, Praha 1951; k složitosti literárně-filozofické situace na přelomu století viz např. Jaroslav Med, *Spisovatelé ve stínu*, Praha 1995, zvl. s. 87–89 v souvislosti s Josefem Florianem.

⁵ Řadu zajímavých informací o J. Š. Baarovi shromáždila v souvislosti s jeho přítelem a důvěrníkem P. Františkem Teplým I. Musilová, *František Teplý (studie o životě a díle)*, České Budějovice 1994 (Diplomová práce katedry historie PF JU), zejména v kapitole František Teplý a Jindřich Šimon Baar, s. 19–44.

⁶ Viz Benedetto Croce, *Evropa v 19. století*, Praha 1938, s. 19.

⁷ J. Kadlec, c. d., s. 240, srov. též Josef Šach, *Josef Š. Baar v zrcadle vzpomínek*, Hradec Králové 1927, s. 112–115, a spis *Obnova církve katolické v ČSR*, Praha 1919, s. 9–14.

⁸ K počátkům Církve československé srov. M. Kaňák, Karel Farský, *O životě a díle prvního patriarchy Církve československé*, Praha 1951.

nám, že roku 1920 byla jeho farnost ve varu. Věřící mu v březnu hrozí, že pokud nebudou celé bohoslužby česky, přestanou chodit do kostela a snad budou i přestupovat na jinou víru.⁹

O tom, v jakém stavu byla jeho farnost ve skutečnosti, ovšem více vypovídá žádost obce Kladrub, neboť ta musela být opakována – horlivý sběratel podpisů „bohužel“ na témž papíře informuje: „Důst. pane faráři! Všichni toto prohlášení podepsali, jen Pěnkava odepřel.“¹⁰ Takto zjistíme, že akci zřejmě zorganizoval pan farář osobně na podporu svého stanoviska, které se rozhodl hájit i jinak. Pod pseudonymem Pravdomil vydal agitáční spisek *Provedte církevní reformy (1920)*, v němž navázal na požadavky Jednoty. V úvodu si klade otázku, proč byl boj kněží vždy neúspěšný. Domnívá se, že řešení lze dojít tím, že za názory reformních kněží nebudou bojovat pouze kněží jako stav, ale celý národ, jemuž tedy problém osvětluje. V jeho spisku se opakují požadavky předložené Jednotou papeži, ovšem ze šestnácti stran jeho návrhu celou třetinu publikace zabírá výklad důvodů odstranění celibátu. Uvádí: „My jsme si vědomi tíhy povinností, které s manželstvím na sebe берeme, ale přes to volíme poctivý svazek manželství než nemravný konkubinát. My pravíme: Vy, kteří tolik hájíte celibát, máte buď strach, aby ženy vám nevyhovující nežádaly na vás manželství nebo nechcete se dáti vázati věrností k jedné ženě. Avšak obojí je špatné, bezcharakterní.“¹¹

Tyto myšlenky, obsažené v jeho propagačním spisku, stejně jako řada autobiografických rysů a vlastních pocitů, aniž bychom chtěli ztotožňovat osudy jednotlivých hrdinů s osudy autorovými, se odrážejí v jeho vlastní beletristické tvorbě první poloviny dvacátých let.

Josef Šach jako katolický autor preferuje tradiční hodnoty, z nichž nejvyšší je domov. Z pocitu odpovědnosti za rodiče i sourozence vstupuje Gusta, hlavní hrdina jeho románu *Tři ženy (1927)*, do semináře, ačkoli již poznal lásku a chtěl za ní v životě jít. Už před vstupem do semináře se dostavuje jisté rozčarování ze slov jednoho kaplana: „Hledáte v semináři azyl pro svoje utrpení. Nevím, najdete-li ho tam opravdu. Já šel na bohosloví rád, z přesvědčení, světlý ideál Třebízského mi tanul před očima a pátera Havlovického z půvabné Jiráskovy kroniky ‚U nás‘, a přece dožil jsem se zklamání. V semináři je více drezury než výchovy. Není tam dosti upřímnosti.“

„Což nelze si život v oněch zdech upravit dle svého? Vycházeli a vycházejí přece odtud i kněží osvícení,“ diví se Gusta. „Vycházejí, ale co pro-

⁹ LA PNP Praha-Staré Hrady, fond Josef Šach, Návrhy církevních reforem s přílohami, žádosti Dalkovic, Javorníka, Trhového Štěpánova, Chlumu a Kladrub.

¹⁰ Tamtéž, žádost obce Kladrub, nedat.

¹¹ Pravdomil (J. Šach), *Provedte církevní reformy*, Praha 1920, s. 9.

dělali předtím, jakým ohněm utrpení prošli, nikdo netuší. Jsou to povahy nejsilnější. Slabší se zlomí...“¹²

Kaplanova slova se potvrzují. Šach nás nechává nahlédnout do špiclování studentů, všude čeká chlad, ne láska a vzájemné pochopení. O poměrech v semináři se dočítáme: „Sotva se zasmát můžeš, už se na tě někteří podezřívavě dívají, tím méně písničku zazpívati, a přece cítíš, že se zpěvem by odplynulo trochu tvého stesku. – Čísti nesmíš, co bys chtěl, posílají tě po kostelích, když bys chtěl studovati, musíš dáti se do studia, když dá se znamení zvoncem a na podobné znamení je přerušiti, bez ohledu na to, zda máš chuť do studia či ne, zda bys ještě dál studoval nebo ne. Jsou chvíle, kdy je člověk nejraději sám a zde nejsi nikdy úplně sám.“¹³

Gusta nakonec seminář opustil z lásky k bohaté dívce. Pravou lásku však našel, jak bývá v dílech katolických autorů pravidlem, teprve u chudé dívky Marušky. „On sám vděčí jedině Marušce za to, že neutonul v bahně. Ona je jeho anděl strážný.“¹⁴ Z těchto autorových slov můžeme vyvodit Šachovo pojetí ženského principu, které je podobné pojetí jiného katolického autora – Jaroslava Durycha, jehož dílo kulminovalo ve třicátých letech 20. století. Durychova i Šachova ženská postava zastupuje spasitele. Spasitelem je Durychova panna Anděla v Bloudění, osobním spasitelem je Ludmila ve Třech dukátech, která by v prvoplánovém čtení mohla být chápána jako zachráněná bohatým partnerem před bídou a morálním úpadkem. Ona je však tím, kdo zachraňuje, ona přináší do rodiny harmonii, klid a usmíření. Podobnou roli přijímá i Šachova Maruška. Je to právě ona, mladá, chudá a i tím vším krásná, pro oba autory tak typická, žena podávající pomocnou ruku, žena-spasitel.

Josef Šach však neabsolvoval pouze seminář, také jeho nejlepší léta jsou spojena s povoláním duchovního. Osobní zkušenosti z tohoto období i snaha po úniku ze zajetí celibátu se zrcadlí v jeho patrně nejlepším románu *Směj se, paňáco!...* (1925). Mladý kaplan Jaroslav Čepela poznal ctnostnou ženu, která se mu stala skutečným přítelem. Bořily se jeho předsudky o méněcennosti ženy, o jejím sklonu ke zlu, jak mu vštěpovali jednostranní vychovatelé v semináři. Líčili jim ženu jako nástroj dáblův, tvořícího za životní cíl k pádu přivést muže. „Varujte se žen, zejména mladších, jako nakažlivé nemoci!“ říkával hubený spirituál. „I když se vám bude zdáti hodnou, zbožnou, buďte opatrní. Žena, která chce kněze zkaziti, dovede se přetvařovati úžasně.“¹⁵

¹² J. Šach, *Tři ženy. Románek mladého srdce*, Praha 1927, s. 76.

¹³ Tamtéž, s. 80.

¹⁴ Tamtéž, s. 149–150.

¹⁵ J. Šach, *Směj se, paňáco!...*, Praha 1925, s. 29–30.

Kromě semináře autor v textu obviňuje i společnost, společnost senzace chtivou. Snad by kaplan Čepela i sám autor dovedli shovívavě pochopit či ignorovat pomlouvání místních pokrytců, u ostatních lidí však hledají pochopení. Lidé, podle něho, chápou duchovního ani ne tak jako člověka výjimečného, ale spíše výlučného, ke kterému žena nepatří. Nedovedou pochopit jeho vnitřní mužskou touhu po ženě, neboť i duchovní je pouze člověkem. Společnost chce neustále od duchovního brát, chce peníze, utišení boleti, chce dostávat neustálou pomoc, aniž by za to něco vracela. Autor chápe duchovní jako oběti, neboť pomoc a pochopení pro ně samotné odnikud nepřichází.

Z knih Josefa Šacha můžeme vyčíst možné postoje kněží k jejich soukromému životu. První možností je naprosto se oprostít od žen, žít asketicky, jak si to přáli představení v semináři. Jim, ústy kaplana Čepely, vyčítá ochuzení sebe samého o rozpoznání citů: „A kdo mne udělal takovým, že jsem nepoznal, co poslední vesnický chasník pozná, že mám Vlastu rád? Seminární úzkoprsá výchova. Ženu a lásku k ní, i čistou a pocitovou, líčili nám jako starost, ba hřích.“ V Šachových pracích jsou však asketičtí duchovní výjimkou.

Možností velmi odvážnou je vykonávat poslání duchovního a zároveň se veřejně přihlásit k družce a dětem. Důsledky nám Josef Šach ukazuje na postavě faráře Kvěcha: „Lidé po straně vtipkovali o poměrech na faře, ač vládl tam vzorný život rodinný, církevní úřady vyhrožovaly a žádaly, aby učinil konec ‚pohoršení‘. Největší závadou bylo, že veřejně mluvil o nutnosti církevních reforem. Trpěl k vůli své oddané družce, k vůli dětem, trpce nesl neupřímnost lidí, přezírání spolubratří, týrání nadřízených.“¹⁷ V důsledku živoření na pokraji chudoby farář Kvěch předčasně umírá. Z pohřbu je jeho družka i s dětmi vykázána, z fary vyhnána. Kaplan Čepela se po několika letech setkává s Kvěchovými dcerami po smrti jejich matky. Starší z nich, aby uživila svou malou sestru, se stala nevěstkou, nemůže však již sehnat peníze ani tímto hrůzným způsobem, neboť o hladem vychrtlou milenkou nemá nikdo zájem.

Tento příběh je i reminiscencí třetí možnosti. Kvěch by nemusel být tak postihován od svých nadřízených, stačilo by družku a děti podporovat, ale nehlásit se k nim. Příkladem této morálky je i vikář kritizující kaplana Čepelu za údajný morální úpadek. Kritizuje ten, který se sám utápí v bahně hříšnosti: „Nemá nejmenšího práva mluvit o mravní škodě ten, kdo dolézal za ženou lesníkovou tak dlouho, až po něm lesník střelil z brokovnice.“¹⁸

¹⁶ Tamtéž, s. 70.

¹⁷ Tamtéž, s. 55.

¹⁸ Tamtéž, s. 115–116.

Další možností katolických kněží je příklon k jedné ze dvou cest – osobní štěstí nebo povolání kněze. Postava kaplana Čepely je tou, která se pachtí za osobním štěstím, za rodinným životem, celibát však nad ním vítězí a on zcela bezmocný předčasně umírá. Celibát považuje za největší zlo, je jím spoután, znehybněn. Proti nucenému celibátu, za jehož zdobrovolnění bojuje, argumentuje: „...na jedné straně je manželství svátost, na druhé je pro kněze těžkým hříchem!“,¹⁹ „...v tom je kámen úrazu, že se katoličtí kněží donucují předem k bezženství, ač není každý schopen překonati sama sebe. Ať se ponechá dobrovolnému rozhodnutí jednotlivce, chce-li žít jako celibátník či jako řádný manžel! Jenom svobodné rozhodnutí, nikterak okleštěné nebo vynucené, má cenu před Bohem i lidmi.“²⁰ Na případné připomínky týkající se odstoupení před vysvěcením reaguje autor tím, že čtyřadvacetiletý mladík nemůže odhadnout důsledky svého rozhodnutí a že vysvěcení je přece cíl jeho studií. Argumentuje i tím, že „kněžské nucené bezženství není zákonem Kristovým, ale zařízením lidským, tudíž změnitelným“.²¹

Josef Šach ve svých románech, v té době dosahujících solidní úroveň, dnes však již čtenáře nepřiliš oslovujících, reagoval rovněž na problémy emancipačního úsilí počátku 20. století. V titulní povídce souboru *Za očistou* a jiné povídky (1923) odmítá dvojí morálku: „My muži, jsme sobci, ba víc, jsme divoši. Šlapeme po srdcích žen, pustošíme je jako říjící jelen květiny, a když se dosti vybouříme, žádáme si čisté, nevinné ženy. Jakým právem?“²² „...Máme tudíž dvojí morálku: pro muže volnou, pro ženy přísnou, div ne klášternickou.“²³ Neporušitelnost manželské svátosti v těch případech, kdy lidé jí spoutaní nemohou už žít ani vedle sebe, kritizuje v knize *Pod tíhou osudu* (1922), vydané pod pseudonymem Jaroslav Smiřický.

Jeho nejzdařilejší román *Směj se, paňáco!...* můžeme považovat i za osobní vyrovnání se s otázkou celibátu a s odchodem z místa duchovního, neboť toto povolání od roku 1924 Šach už nevykonával. Josef Šach jako člověk i autor osciloval mezi katolickou věroukou a nespoutanou láskou. Tyto protiklady se však slévaly v jeden celek a ve své podstatě si neodporovaly. V jeho knihách se pohybujeme v krajině protknuté přítomností božského principu, všude v ní narážíme na kapličky a kříže. Lyrické a zamilované scény se odehrávají v lesích, na kopcích, blíže Bohu, zatímco domov, největší jistota, je chráněn v údolí. Cesta Josefa Šacha je cestou za čis-

¹⁹ Tamtéž, s. 64.

²⁰ Tamtéž, s. 64–65.

²¹ Tamtéž, s. 71.

²² J. Šach, *Za očistou a jiné povídky*, Praha 1923, s. 55.

²³ Tamtéž, s. 54.

tou láskou, což lze chápat v jeho díle ne jako frázi, ale jako skutečnou hodnotu. Pochopení a podporu od ostatních žádá těmito slovy: „Ti, kdož neznají niter kněžských, sami netrpěli nebo nedovedou cizího mučednictví pochopiti, hodí po nich posměchem nebo jdou lhostejně kolem. Jenom s lhostejností nebo maskou přetvářky se všude setkáš ...Kde je pravé lidství?“²⁴

Martina a Bohumil Jirouškovi
Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity
České Budějovice

²⁴ J. Šach, *Směj, se paňáco!...*, s. 185.